Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi
[KBBD]
Haziran 2023

Kocatepe Journal of Humanities
[KJH]
June 2023

Atıf (cite): Akkurt, Sümeyra Bengisu, Yalçındağ, Bilge (2023). Komplo Teorilerine İnanç ve KOVİD-19 Pandemisi, *Kocatepe Beşerî Bilimler Dergisi*, 2, 12-47.

Komplo Teorilerine İnanç ve KOVİD-19 Pandemisi

Sümeyra Bengisu AKKURT[1], Bilge YALÇINDAĞ[2]

Komplo Teorilerine İnanç ve KOVİD-19 Pandemisi

Özet

Bu inceleme makalesinde, komplo teorilerine inancın neden yaygın olarak kabul gördüğü ve ne tür sonuçlara neden olduğu güncel literatür ışığında incelenmiştir. Komplo teorilerine inanç üzerinde etkili faktörler hem bireysel hem de toplumsal unsurlar ekseninde tartışılmıştır. Makalenin ilk kısmında, komplo teorilerine inancı yordayan bazı unsurlar üzerinde durulmuştur. Bunlar, algılanan tehdit düzeyi, stres ve belirsizlik hissi; komplocu zihin yapısına sahip olma, zayıf eleştirel düşünme becerisi ve sezgisel düşünme yatkınlığı, açıklayıcı derinlik yanılsamasına kapılma ve benzersizlik ihtiyacıdır. Makalenin devamında, KOVİD-19 pandemisinin neden olduğu küresel krizin komplo teorilerine inancı nasıl beslediği incelenmiştir. Pandemi üzerine komplo teorilerinin yayılmasında bilgi kirliliğin etkisi tartışıldıktan sonra, KOVİD-19 pandemisi ve komplocu zihin yapısı ilişkisi üzerinde durulmuştur. Son olarak, bilime, hükümete ve kurumlara duyulan güvenin pandemiye yönelik komplo teorilerine inanma ve pandemi tedbirlerine uyma davranışına etkisi tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Komplo inancı, KOVİD-19, Komplocu zihin yapısı, Bilime güven, Kurumlara güven

Belief in Conspiracy Theories and COVID-19 Pandemic

Abstract

In this review article, the widespread acceptance of conspiracy theories and their consequences are examined, considering current literature. The factors affecting the belief in conspiracy theories are discussed in terms of both individual and social factors. Firstly, some factors that predict belief in conspiracy theories are emphasized. These are perceived threat level, feelings of stress and uncertainty, conspiracy mindset, poor critical thinking skills, a predisposition to intuitive thinking, the illusion of explanatory depth, and the need for uniqueness. The article also focuses on how the worldwide catastrophe created by the COVID-19 pandemic promotes belief in conspiracy theories. The link between the pandemic and the conspiracy mindset was stressed after addressing the influence of information pollution on the dissemination of conspiracy theories. Lastly, the impact of trust in science, government, and institutions on belief in conspiracy theories and compliance with pandemic measures has been evaluated.

Key Words: Conspiracy beliefs, COVID-19, Conspiracy mindset, Trust in science , Trust in institutions

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review

[1] Araştırma Görevlisi, Abdullah Gül Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, bengisu.akkurt@agu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2459-1063.

[2] Dr. Öğretim Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, bilge.yalcindag@agu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7867-7845.

Makale Geliş Tarihi (Recieved): 30.03.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 19.05.2023

1. Giriş

Komplo teorileri, en temel tanımıyla, belirli olay ve durumların, güçlü ve gizli bir grubun, toplumun çıkarlarına aykırı olarak, kötü niyetli hedeflerini gerçekleştirme çabalarının ürünü olduğu fikrine dayanan ve bilimsel açıklamaları reddeden asılsız iddialardır (Brotherton vd., 2013; Bruder vd., 2013; Van Prooijen, 2018; Uscinski vd., 2016; Uscinski ve Parent, 2014). Bu teoriler, bilimsel ve kurumsal otoritelerin çeşitli olay ve durumlara getirdikleri güvenilir açıklamalarla çelişmektedir (örn., Levy, 2007; Lewandowsky vd., 2013a; Uscinski vd., 2020). Çok sayıda araştırmaya göre, tanımı itibariyle yanlış inançlara yol açan komplo teorilerinin kabul görme oranı, kamuoyunda oldukça yaygındır (örn., Oliver ve Wood, 2014). İklim krizinin gerçek olmadığı veya bir grup kötü insanın halk sağlığını tehlikeye atmak için aşı ürettiği varsayımı, yaygın komplo teorilerine iki örnektir (örn., Lewandowsky vd., 2013a; Lewandowsky vd., 2013b; Van der Linden vd., 2020).

Mevcut yazın komplo teorilerinin karmaşık tehditler ve krizler karşısında anlamlandırılması kolay, basit anlatılar sağlaması nedeniyle bu denli kabul gördüğünü öne sürmektedir. Karmaşık bağlamlarda gelişen çeşitli krizlerin, basitçe kötü niyetli bir grubun eylemlerinin sonucu ortaya çıktığı fikri; çok sayıda nedensel faktör, aktör ve çıktıyı basitçe birbirine bağlayarak anlaması kolay bir çerçeve sağlar (Abalakina-Paap vd., 1999; Hofstadter, 1966). Literatürdeki diğer bulgular, olaylar üzerinde kontrol gücünün zayıf olması algısının (Van Prooijen ve Acker, 2015; Whitson ve Galinsky, 2008) ve güçsüzlük hissinin (Abalakina-Paap vd., 1999; Pratt, 2003; Zarefsky, 1984/2014) komplo teorisi inancı ile kuvvetli şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla komplo teorilerinin, varoluşsal tehditlerin neden olduğu kaygıyı gidermeye yarayan ve karmaşık durumları basitçe anlamlandıran temel açıklayıcı mekanizmalar olduğu söylenebilir.

Komplo teorilerine inancı yordayan faktörleri ve bu inançların kritik sonuçlarını sistematik şekilde anlamaya yönelik çeşitli değerlendirme makaleleri kaleme alınmıştır (bkz: Douglas vd., 2017; van Prooijen vd., 2018). Psikoloji alanında nispeten son on yılda popülerliği artan komplo teorilerine inanç konusunda pandemi dönemiyle birlikte bir patlama yaşanmıştır. Öyle ki, KOVİD-19 pandemisi sonrasında komplo teorilerine inanç üzerine yürütülen araştırmaların sayısı, bu alanda son on yılda yayınlanan araştırmaların toplam sayısından daha fazla olabilir. Bu makalede, hem pandemi döneminden önce komplo teorilerine inancı anlamak üzerine yürütülen araştırmaların sağladığı mevcut birikiminden yararlanılmış hem de pandemi sonrasında üretilen araştırmaya dayalı ve teorik bilgiler eleştirel ve kıyaslamalı şekilde incelenmiştir.

Makale kapsamında, komplo teorisi inancı ile algılanan tehdit düzeyinin ilişkisinin yanısıra, literatüre göre komplo inancını yordayan bazı diğer faktörler ele alınacaktır. Sonrasında, KOVİD-19 pandemisi bağlamında ortaya çıkan komplo teorileri, virüsün ortaya çıkışı, yayılımı ve tedavisi ile ilgili yanlış bilgilerin yaygınlığı ve pandemiye yönelik komplo teorilerine inancın

ilişkili olduğu faktörler tartışılacaktır. KOVİD-19 pandemisine ilişkin komplo teorilerine inancın aşı kararı ya da pandemi önlemlerine uyum gibi önemli çıktılarla ilişkisi tartışılırken bilime güven, hükümete güven ve kurumlara güven unsurlarının önemi vurgulanacaktır.

2. Komplo Teorilerine İnancı Yordayan Unsurlar

2.1. Komplo Teorileri ile Algılanan Tehdit, Stres ve Belirsizlik İlişkisi

Literatürde çok sayıda çalışma, algılanan tehdit düzeyi ile komplo teorilerine inanç arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (örn., Newheiser vd., 2011; Parsons vd., 1999; Van Prooijen ve Douglas, 2017; Van Prooijen, 2020). Algılanan tehdit kavramı, tehlikenin bireyi etkileme olasılığı ve etkilemesi halinde potansiyel sonuçların ciddiyetine ilişkin bilişsel değerlendirme olarak tanımlanabilir (Thompson, 2014). Komplo teorileri bağlamında algılanan tehdit düzeyi ve komplo teorilerine inanç arasındaki bağlantı açık gibi görünse de bu ilişkinin altında yatan yapının ne olabileceği konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda geliştirilen açıklayıcı yaklaşımlar aşağıda tartışılmıştır.

Birçok araştırma, varoluşsal bir tehditle karşı karşıya kalmanın, komplo teorilerine inanma olasılığını artırdığına dair kanıtlar sunmuştur (örn., Douglas vd., 2017; Jolley vd., 2018; Van Prooijen, 2020). Van Prooijen (2019) varoluşsal tehditlerin kişinin değerlerinin, yaşam tarzının ve hatta varlığının risk altında olduğunu hissetmesine neden olan olaylar olduğunu belirtmektedir. Beklendiği gibi, varoluşsal ihtiyaçların risk altına girmesi sonucunda, bireylerin algıladıkları belirsizlik düzeyi artar (örn., Van Prooijen, 2019; Van Prooijen, 2020), bireyler durumlar üzerinde kontrollerinin azaldığını duyumsar (örn., Van Prooijen ve Acker, 2015; Uscinski & Parent, 2014; Whitson & Galinsky, 2008) ve normale kıyasla daha güçsüz hisseder (örn., Abalakina-Paap vd., 1999; Pratt, 2003; Zarefsky, 1984/2014). Belirtilen tüm bu faktörlerin bir sonucu olarak, insanlar tehdit karşısında yoğun bir endişe duymaktadır (örn., Grzesiak-Feldman, 2013; Newheiser vd., 2011; Radnitz ve Underwood, 2017).

Literatürde stres ve komplo teorisi inancı ilişkisi hakkında bazı karışık bulgulara rağmen, belirsizliğin temel bir kaygı ve korku kaynağı oluşu güçlü bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Papenfuss ve Ostafin, 2021). Buna bağlı olarak bireyler, önemli bir kaygı kaynağı olan belirsizliği, rasyonel bir yolla olmasa dahi hızla ortadan kaldırma eğilimi gösterebilir. Belirsizliğin neden olduğu kaygı, nedeni bilinen nahoş bir durumdan daha rahatsızlık verici olabilir. Örneklendirmek gerekirse, Sullivan vd. (2010), bireylerin olumsuz bir durumun kaynağının bilinmediğini düşünmek yerine, bilinen bir düşmandan kaynaklandığına inanmayı tercih ettiklerine dair kanıtlar sunmuştur. Douglas vd. (2017), bireylerin komplo teorilerine inanma nedeninin varoluşsal ihtiyaçların tehdit altında kalması konusundaki endişelerini ortadan kaldırmak ol-

duğunu savunmaktadır. Douglas vd.'ne göre komplo teorilerine inanmak, tehdit edici olaylar üzerinde kontrol duygusu sağlar, çünkü resmi ve bilimsel açıklamalardan daha iyi bir açıklama bulma düşüncesi kişilerin özgüvenlerini yükseltir.

Komplo teorileri, insanların varoluşsal tehditlerin yarattığı gerilimden kaçmak için bel bağladıkları betimleyici ve basit anlatılar olarak kabul edilebilir. Bu komplo teorilerine inanmak ise tehdit nedeniyle zarar gören kontrol ve güvenlik hissini geri kazandırmak için mekanizmalar sağlamaktadır (örn., Douglas vd., 2017; Kruglanski vd., 2021). Staszak vd. (2022), KOVİD-19 komplo teorilerine inanmanın, pandemiye yönelik korku ve belirsizlikten kaçınma yatkınlığı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ve komplo teorilerine inancın virüs korkusunu azaltabileceğini bulmuştur.

Literatüre göre, komplo teorilerinin, birçok insanı kendine çekmesinin önemli nedenlerinden biri, karmaşık durumlar ve tehdit oluşturan olaylar için bile anlaşılması kolay temel anlatılar sağlamalarıdır. Greenberg vd. (2004) insanların ölümlülük tehdidinden ve geleceğin getirdiği sayısız belirsizlikten kaçmak için anlamlı bir yapı bulma konusunda doğal ve güçlü bir arzuya sahip olduklarını savunur. Vonash vd. (2022) de, insanların toplumsal etkisi büyük olayları açıklarken daha basit nedenler tercih ettiğini iddia eder; komplo teorilerinin resmî açıklamaları pek çekici olmayan büyük olaylar üzerine, etkileyici ve basit açıklamalar getirdiğine dikkat çeker. Komplo teorileri, karmaşık ve çoklu faktörlere bağlı olarak varoluşsal tehditleri anlamlandırmak için basit açıklamalar sunduklarından insanlara gerekli anlam sistemini pratik şekilde sağlamaktadır.

Bazı araştırmacılar, komplo teorilerine inanmanın varoluşsal tehditleri anlamlandırırken sağladığı "örüntü" (pattern) ve "faillik"in (agency) önemine dikkat çekmiştir (örn. Abalakina-Paap vd., 1999; Hofstadter, 1966). Bu bağlamda "örüntü", komplo teorilerinin herhangi bir kriz kapsamında olayları, fiziksel sonuçları ve aktörleri birbirine bağlayan bir sistem sunduğunu ifade etmektedir. "Faillik" kavramı ise komplo teorilerinin krizlerin ortaya çıkışını her zaman kasıtlı bir amaca bağlaması anlamına gelir. Örneğin, korkunç bir kriz durumunun arkasında az sayıda güçlü kötünün olduğuna inanmak, soruna yol açan tüm dinamikleri düşünmekten daha kolaydır. Ayrıca, Šrol vd. (2021b)'ne göre, komplo teorileri suçlayacak bir özne sağladığı için, krizin neden olduğu olumsuz duyguların bir kısmının bu özneye yöneltilerek boşaltılmasına imkân tanır. Komplo teorileri, krizlerin arkasındaki gerçek ve karmaşık sebeplerden daha anlaşılır olduğu ve büyük bir kriz karşısında suçlayacak bir günah keçisi sağladığı için, sıklıkla asıl nedenlerden daha çok rağbet görmektedir.

Mevcut literatür, birçok durumda, komplo teorilerin sağladığı basit açıklamalarla belirsizliği ortadan kaldırdığı ve kontrol duygusunu artırdığı için kaygıyı azaltma açısından işlevsel olduğunu öne sürmektedir. Literatürde yaygın olan görüş, komplo teorilerine inanmanın belirsizliği ve kaygıyı azalttığı yönünde olsa da bunun tam tersine kaygı ve korkuyu artırdığını

savunan araştırmacılar da vardır. Örneğin, bazı araştırmacılar (örn. Van Prooijen ve Van Vugt, 2018) tarafından da doğrulanan Adaptif Komploculuk Hipotezi'ne (Adaptive Conspiracism Hypothesis) göre, yaşanan krizlerin arkasında bir grup kötü niyetli ve etkili insan olduğuna dair inancın kendisi başlı başına bir varoluşsal tehdit kaynağıdır. Bu nedenle, varoluşsal bir tehdit olarak komplo teorileri, nihayetinde komplo teorisine daha fazla inanmaya yol açmaktadır. Bu açıklamayı savunan araştırmacılar, komplo teorilerine inanma eğiliminin korkuyu azaltmakla değil, aksine korkuyu beslemekle sonuçlandığını iddia etmektedir.

Belirsizlik, yukarıda değinilen görgül ve korelasyonel çalışmaların yansıttığı gibi, insanlar arasında kayda değer bir endişe ve panik yaratmaktadır. Literatürdeki çoğu araştırma, stresi artıran deneyimler yaşamanın ve algılanan stres seviyesinin komplo teorilerine inanç ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (örn., Knezevic vd., 2022; Williams vd., 2022) ancak bu ilişkinin nedensellik ilişkisi olup olmadığı üzerine daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Fox ve Williams (2022), stres ve anksiyetenin komplo teorisi inancıyla pozitif ilişkili olduğu sonucuna erişse de bu etkinin küçük olduğuna dikkat çekmiştir. Stres ve anksiyetenin komplo inancıyla ilişkisini inceleyen büyük ölçekli meta analizlere ve araştırmalar arası metodolojik bağlamsal farklılıkların göz önünde bulundurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2. Komplocu Zihin Yapısı

Komplo teorilerinin toplumda önemli ölçüde yaygın olması nedeniyle, bu teorilere inancı yordayan ve etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlayan çok sayıda araştırma yürütülmüştür. Çeşitli çalışmaların bulguları, komplo teorilerine inancın, birbirini doğrudan destekleyen çeşitli komplo teorilerine inanmaktan öte, genel olarak komplo teorilerine inanmaya yatkın bir zihin yapısı (conspiracy mindset) tarafından yordandığını ortaya koymaktadır (örn., Uscinski ve Parent, 2014; Wood vd., 2012). Bu argümanı destekler şekilde, bazı araştırmacılar (örn., Enders vd., 2020; Miller vd., 2020; Wood vd., 2012), katılımcıların birbirleriyle çelişir nitelikte farklı komplo teorilerine aynı anda inanabildiklerini ortaya koymuştur. Çelişkili komplo teorilerine aynı anda inanmaya çarpıcı bir örnek olarak, Wood vd. (2012) Prenses Diana'nın gerçekte ölmediği ve kazanın bir kurgu olduğu inancıyla, Prenses Diana'nın bir cinayet kurbanı olduğu komplo teorisine inanç arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Çalışmanın bulguları, oldukça şaşırtıcı bir şekilde, birbiriyle doğrudan çelişen bu komplo teorilerine dahi aynı anda inanmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, yakın tarihli bir diğer çalışmada Zezelj ve Petrovic (2021), katılımcıların %40'ından fazlasının aynı anda en az bir çelişkili komplo teorisi çiftini kabul ettiğini göstermiştir.

Enders vd. (2020), birbiri ile çelişen komplo teorilerine aynı anda inanmanın komplocu zihin yapısı (veya komplo zihniyeti) olarak adlandırılabilecek daha genel bir eğilim ile açıklanabileceğini öne sürmüş ve bu açıklamayı destekleyen veriler sunmuştur. Enders'in dikkat çekici

bir şekilde gösterdiği gibi, diğer birçok çalışma (örn., Abalakina-Paap vd., 1999; Douglas ve Sutton, 2008; Goertzel, 1994; Sayın ve Bozkurt, 2021), bir komplo teorisine inancı yordayan en güçlü faktörün, birbiriyle uyumsuz olsalar dahi bir başka komplo teorisine inanmak olduğunu bulmuştur. Ayrıca, Meuer vd.'nin (2021) araştırma sonuçları da komplo teorilerini güvenilir bulma eğiliminin, belirli bir komplo teorisi üzerine ayrıntılı bilgi sunulmasından bağımsız olarak, katılımcıların komplolara inanma eğilimleri tarafından yönlendirildiğini göstermektedir.

Yukarıda tanımı yapılan ve örneklendirilen genel bir komplocu zihin yapısı, Imhoff vd.'ne (2022) göre, spesifik bir komplo teorisine inanmaktan farklıdır. Belirli komplo teorilerine inancı ölçen bulguların aksine, komplo zihniyeti üzerine ölçümler daha istikrarlı, değişime daha az açık ve çeşitli ideolojik etmenlerin etkisinden daha bağımsız dağılımlar göstermektedir. Imhoff vd. (2022), spesifik komplo teorilerine inancın diğer bağlamsal eğilimlerin etkisine daha açık olduğu, ancak genel bir komplocu zihin yapısına sahip kişilerin daha tutarlı şekilde bu eğilime göre inançlar gösterdiğini vurgulamıştır. Literatür, komplo teorilerine inancı belirleyen genel bir komplocu zihin yapısına işaret ettiği için, komplo teorilerine inanma eğilimi yüksek kişilerin belirleyici özelliklerini tespit etmeye yönelik pek çok araştırma yürütülmüştür. Bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

2.3. Zayıf Eleştirel Düşünme Becerisi ve Sezgisel Düşünme

Komplocu zihin yapısına yatkın kişilerin bilişsel özellikleri üzerine pek çok araştırma, bu tanıma uygun bireylerin eleştirel düşünme ve yansıtıcı muhakeme (reflective reasoning; kişinin kendi anlayış ve varsayımlarını sorgulayabilmesi ve bir konuyu pek çok açıdan değerlendirebilmesi) becerilerinin görece zayıf olduğu ve sezgisel düşünmeye daha yatkın olduklarını göstermiştir. Komplo teorisi inancı ve zayıf eleştirel düşünme becerisi arasındaki ilişkiye örnek olarak, Lantian vd.'nin (2021) eleştirel düşünme becerisini ölçen deney sonuçlarına göre, düşük eleştirel düşünme becerisi puanı ile komplo teorisi inancı arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur. Ancak araştırmacılar, katılımcıların kendi eleştirel düşünme becerilerini derecelendirdikleri puanlar ile komplo teorisi inançları arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bu da komplo teorilerine yüksek inanç gösteren katılımcıların, eleştirel düşünme becerilerini gerçekte olduğundan daha olumlu değerlendirdiği anlamına gelmektedir.

Komplo teorilerine inanç ile yansıtıcı muhakeme becerisi ilişkisi üzerine, Hattersley vd. (2022) hem daha makul hem de makul olmayan komplo teorilerine inancı test ettikleri deneyde, makul olmayan komplo teorilerine inanç ve zayıf yansıtıcı muhakeme becerisi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Bu deneysel çalışma, yansıtıcı muhakeme becerisindeki bireysel farklılıkların, spesifik komplo teorilerine inancı farklı şekillerde etkileyebileceğini ve bilişsel beceriler ile belirli komplo teorilerine inanç arasındaki ilişkinin her zaman homojen

olmadığını göstermektedir. Yelbuz vd.'nin (2023) yayınladığı meta-analizin sonuçları da yansıtıcı muhakeme becerisi ile komplo teorilerine inanç arasında güçlü bir negatif ilişki tespit etmiştir. Komplo teorilerine inancın olası bilişsel temellerini inceleyen bir diğer araştırmanın bulgularına göre (Pytlik vd., 2020), komplo teorisi inancı sezgisel düşünme stili ve sonuca atlama yanlılığı (jumping to conclusion bias) ile pozitif ilişki göstermektedir. Pytlik vd.'nin (2020) bulgularını destekler şekilde, Binnendyk ve Pennycook (2022) da komplo teorisi inancı ile sezgisel düşüncelere aşırı güvenme ve zayıf yansıtıcı muhakeme becerisi arasında pozitif bir ilişki bulduklarını raporlamıştır. Yazarlar, her ne kadar bu bulgular analitik düşünmede gösterilen zafiyetin ve sezgisel düşüncelere gereğinden fazla güvenmenin komplo teorisi inancını artıracağı varsayımına uygun olsa da bu ilişkide nedensellik tespit edecek deneysel çalışmaların yetersizliğine dikkat çekmiştir.

2.4. Açıklayıcı Derinlik Yanılsaması

Komplocu zihin yapısını öngören bir başka unsur, kişinin karmaşık nedensel ilişkileri kavrama yeteneğini gerçekçi olmayan bir şekilde abartılı değerlendirmesi olabilir. Bu yanılgı, "açıklayıcı derinlik yanılsaması" (illlusion of explanatory depth) (Rozenblit ve Keil; 2002; Vitriol ve Marsh; 2018) olarak adlandırılmıştır. Açıklayıcı derinlik yanılsaması kavramını komplo teorilerine inancı anlamak için kullanan ilk araştırmacılardan biri Levy'dir (2007). Vitriol ve Marsh (2018) ise katılımcıların siyasi olaylar için yüksek "açıklayıcı derinlik yanılsaması" puanının, seçim dönemine özgü ve genel komplo teorilerinin daha fazla kabul edilmesiyle olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuştur.

Açıklayıcı derinlik yanılsaması bulgusunu destekleyen diğer çalışma bulguları, komplo teorilerini onaylamanın, karmaşık sorunların basit cevapları olduğunu düşünme eğilimi ile olumlu bir şekilde bağlantılı olduğunu göstermiştir (örn., Van Prooijen, 2017; Van Prooijen vd., 2015). Yukarıda bahsi geçen Lantian vd. (2021) tarafından yürütülen ve komplo teorilerine inancı yüksek katılımcıların eleştirel düşünme becerilerinin gerçekte olduğundan daha iyi olduğunu düşünmesi de komplo teorilerine inanç bağlamında görülen açıklayıcı derinlik yanılsamasına uygun bir örnektir. Teovanović vd. (2021), sezgisel düşünme eğiliminin yanı sıra, konu hakkında sahip olunan bilginin gerçekte olduğundan daha abartılı algılanmasının da komplo teorisi inancı ve bilimsel olmayan pratikleri uygulama ile ilişkisini gösteren sonuçlara ulaşmıştır. Pennycook vd. de (2022), komplo teorilerine rağbet eden kişilerin sezgisel düşünmeye yatkın olmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitli beceri testlerinde kendi yeteneklerine gerçekte olduğundan fazla güven duyduklarını göstermiştir. Bu çalışmalar, insanların karmaşık durumları kavrama becerilerini abartma eğilimlerinin komplo teorisi inancıyla bağlantısını vurgulamaktadır.

2.5. Benzersizlik İhtiyacı

Komplo teorilerine inancı yordayan bir diğer faktör de bir kişilik özelliği olarak, benzersiz olma ihtiyacı (the need for uniqueness) olabilir. İnsanların büyük çoğunluğu başkalarının düşünce ve davranışlarını kendi düşünce ve davranışlarını belirlemek için bir mihenk taşı olarak kullansa da (Imhoff ve Lambert, 2020), bazı bireyler bu duruma istisna niteliğindedir. Kendini benzersiz hissetmeye eğilimli insanlar bilinçli olarak sosyal normlara uymamaya çalışabilir (örn., Imhoff ve Erb, 2009; Imhoff ve Lamberty, 2017; Lantian vd., 2017). Literatürdeki bu olguyla uyumlu olarak, komplo teorilerine inanma eğilimi yüksek olan kişilerin sosyal standartlara uyma motivasyon ve davranışlarının daha zayıf olduğu gözlemlenmiştir (Imhoff & Lambert, 2020). Buna göre, Pummerer (2022), komplo teorilerine inanan insanlar arasında kendini sosyal açıdan toplumdan ayrı değerlendirme, alternatif sosyal normlar edinme, sosyal ilişkilerde güvensizlik, davranış kısıtlayan sosyal normların sorgulanması ve kurumsal ve geleneksel otoritelere zayıf güven gibi özelliklerin daha yaygın olduğunu ifade etmektedir.

Benzersizlik ihtiyacı ve komplo teorisi inancı üzerine yürüttükleri deneysel araştırmada Lantian vd. (2017), benzersizlik ihtiyacı yüksek katılımcıların, benzersizlik ihtiyacı düşük katılımcılara göre komplo teorilerine daha çok inanç sergilediğini göstermiştir. Pennycook vd. de (2022), kendinden önceki bulgularla uyumlu şekilde, komplo teorisi inancı ile benzersizlik ihtiyacı ve grandiyöz narsizm özellikleri arasında pozitif bir korelasyon bildirmiştir. Sunulan araştırmalarda ortaya koyulan yüksek benzersizlik ihtiyacı, komplo teorilerine inancı açıklamakta kullanılabilecek bireysel farklılıklara iyi bir örnektir.

3. KOVİD-19 Pandemisi ve Komplo İnancı

Komplo teorileri, sosyal ve politik psikologlar da dahil olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden araştırmacıların merakını uzun yıllar cezbetmiştir. Yapılan çeşitli araştırmaların sonuçları, komplocu inançların aşı karşıtlığı, apolitiklik, önyargı, suça karışma ve şiddet eğilimi gibi çeşitli önemli faktörlerle pozitif ilişkili olduğuna dair bulgular üretmiştir (örn., Douglas vd., 2019; Rutjens vd., 2021). KOVİD-19 pandemisi bağlamında da kısa sürede çok çeşitli komplo teorileri üretilmiş ve kabul edilmiştir. Van Bavel vd.'ye (2020) göre, bunun nedenlerinden bazıları, virüsün daha önceden tahmin edilen bir mekanik süreçten kaynaklanmaması, küresel bir etkiye sahip olması ve insan yaşamı açısından sayısız belirsizlikler oluşturmasıdır.

Geçmişte yaşanan birçok pandeminin komplo teorisi inancı üzerinde kuvvetlendirici bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Pandemiler ile ortaya çıkan komplo teorilerine iyi bilinen bir örnek, HIV'in (Human Immunodeficiency Virus, İnsan Bağışıklığı Yetmezliği Virüsü) siyahi nüfusu azaltmak için yapay olarak üretildiğine dair komplo teorisidir ve bu inanç, prezervatif kullanımı gibi önlemlere uyumu doğrudan etkilemektedir (örn., Bogart ve Thorburn, 2005;

Bogart vd., 2010). Benzer örnekler, dünyada 2009 yılında etkili olan H1N1 pandemisinde de görülmüştür. Smallman vd. (2015), H1N1 pandemisinin, çoğunlukla kapitalizm ve küreselleşme korkularının kaynaklık ettiği, çeşitli komplo teorileri ürettiğini tespit etmiştir. 2015 ve 2016 yılları arasında birçok ülkeyi vuran Zika virüsü pandemisi sırasında da virüsün laboratuvar ortamında, nüfusu azaltmak amacıyla bir biyolojik silah olarak yaratıldığına dair komplo teorileri hızla yayılım göstermiştir (örn., Klofstad vd., 2019).

Geçmişteki pandemilerde olduğu gibi, dünyanın yaşadığı en büyük pandemilerden biri olan KOVİD-19 pandemisi esnasında da komplo teorilerine inancın arttığı çok sayıda çalışma bulgusu (örn., Bertin vd. 2020; Braud vd., 2021; Georgiou vd., 2020, Romer ve Jamieson, 2020) ile desteklenmiştir. Verinin toplandığı bağlam ve zamana göre değişiklikler gösterse de araştırmalar her üç ila dört kişiden birinin bir dereceye kadar KOVİD-19 komplo teorilerine inandığını göstermektedir (Freeman vd., 2020; Juanchich, 2020; Kuhn vd., 2021).

Türkiye örnekleminde de KOVİD-19 hakkında üretilen komplo teorilerinin neler olduğu, bu komplo teorilerinin nasıl yayıldığı, bu teorilere inanç üzerinde nelerin belirleyici olduğu ve komplo teorilerine inancın sonuçları üzerine pek çok araştırma yürütülmüştür. Twitter sosyal medya platformu üzerinde gerçekleşen ve yöntem olarak içerik analizi ve metin madenciliği gibi teknikleri kullanan araştırmalar, pandemi üzerine en yaygın komplo teorilerinin virüsün kötü niyetli küresel güçlerin dünya nüfusunu azaltmak için ürettiği biyolojik bir silah olduğu, KOVİD-19 aşısının ölümcül etkileri olduğu ya da kısırlığa neden olduğu, mRNA aşılarıyla insanların vücuduna çip yerleştirildiği, aşı sonrası ortaya çıkabilecek yan etkilerin bilgisinin halktan gizlendiği, medyanın KOVİD-19 aşısı hakkındaki gerçekleri yamaktan korktuğu (Kaya, 2022; Sütçü vd., 2022) nev'inden komplo teorilerinin yaygınlığını tespit etmiştir.

Çınar ve Küçükali (2020)'nin Erzurum'da bulunan Atatürk Üniversitesi örnekleminde topladığı veriler, KOVİD-19 salgının kötücül küresel güçler tarafından yapay olarak üretilmiş bir biyo-silah olduğu komplo teorisine inancın akademisyenler arasında dahi yaygın olduğunu göstermektedir. Türkiye bağlamında eğitim düzeyinin komplo teorilerine inancı nasıl etkilediği üzerine araştırmalar birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşmıştır. Artan eğitim düzeyinin KOVİD-19 üzerine komplo teorilerine inancı azalttığını destekleyen bulgular (Başal ve Emir-Öksüz, 2022) olsa da üniversite öğrencilerinin komplo teorilerine inanma oranının ortalamadan daha yüksek olduğunu (Akyol ve Atlı, 2023) gösteren araştırma verileri de vardır. Bunun nedeni, bir ülke içindeki bağlamsal koşulların dahi çeşitlilik göstermesi, araştırmaların istatistiki gücünün ve kullandıkları yöntemlerin farklılık göstermesi olabilir.

Sonuç olarak, pek çok durum ve olayı, delil yetersizliğine rağmen kötü niyetli ve gizli bir grup insanın planlarının bir parçası olarak gören komplo teorileri, halk arasında oldukça yaygındır. KOVİD-19 pandemisi süresince birçok komplo teorisi üretilip yayılmış ve güçlü destek bulmuştur. Literatüre göre, bir komplo teorisine olan inancı yordayan en etkili faktör, başka

bir komplo teorisine olan inançtır ve komplo teorilerine olan inanç, genellikle komplo zihniyetine sahip olmakla ilişkilendirilir. Komplo teorilerine olan inancın KOVİD-19 bağlamında incelenmesi, önleyici davranışlara uyum ve aşı karşıtı tutumlar gibi kritik konulardaki rolü açısından elzemdir.

3.1. Pandemi Üzerine Komplolar ve İnfodemi

Pandemi tehdidi ve komplo teorisine inanç arasındaki ilişkiyi güçlendiren önemli etmenlerden bazılarının KOVİD-19 üzerine bilgi kirliliğinin ve yanlış yorumların yaygınlığı ve bunların hızlı dolaşımı olduğu söylenebilir. Pandemi ile ilgili çok sayıda asılsız haberin dolaşıma girmesi ve bu haberlerin hızla yayılması komplo teorilerinin üretilmesini ve yayılmasını da hızlandırmıştır. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü, Şubat 2020'de, sahte haberlerin hızlı dolaşımının altını çizerek, pandeminin yanı sıra bir 'infodemi' ile karşı karşıya olduğumuz konusunda uyarıda bulunmuştur (WHO, 2020). Mart 2020'de Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yapılan bir araştırmaya göre her beş Amerikalı'dan biri virüs hakkında bazı sahte haberlere maruz kalmıştır (Mitchell vd., 2020). KOVİD-19 pandemisi üzerine yanlış bilgiler, asılsız iddialar ve komplo teorilerinin içeriği, çoğunlukla hastalığın teşhisi, tedavisi, korunma yöntemleri ile virüsün kökeni hakkında asılsız hikayeleri kapsamaktadır.

KOVİD-19 hakkındaki yanlış bilgilerin nedenine dair etkileyici bir örnek olarak Stein vd. (2021), pandemi hakkında bilgi veren komplocu ve sansasyonel web sitelerinin, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) veya ABD Hastalık Kontrol Merkezleri (US Centers for Disease Control) gibi resmî makamların bilimsel açıklamalarından daha çok etkileşim aldığını göstermiştir. Ayrıca Tunçer ve Tam (2022) Türkiye'de yürüttükleri çalışmada katılımcıların pandemi hakkında kurumsal bilgi kaynakları ve bilgi-teyit platformları tarafından sağlanan güvenilir bilgiler yerine, pandemi üzerine yanlış bilgiler ve komplo teorilerine inanmaya eğilimli olduğunu bulmuştur.

KOVİD-19 hakkında yanlış bilgilerin yayılmasının nedenlerinden biri de kişilerin bu bilgileri paylaşmadan önce içeriğin doğru olup olmadığı konusunda yeterince iyi düşünmemeleri olabilir (Pennycook vd., 2020). Kısaca, pandemi hakkında bilgiye ulaşmak için bilimsel ve kurumsal bilgi kaynaklarındansa resmî olmayan kaynakların kullanılması ve bireylerin karşılaştıkları bilgilerin doğruluğunu fazla düşünmeden hızlıca (örneğin sosyal medya üzerinden) paylaşabilmeleri bilgi kirliliğinin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.

KOVİD-19 ile ilgili yanlış bilgilere ve kavramlara maruz kalmanın ciddi potansiyel tehlikeleri vardır. Örneğin, Van der Linden (2015) tarafından yapılan araştırma, komplo teorisi inancını pekiştirecek bir videoyu izledikten sonra, katılımcıların küresel ısınma karşıtı bir dilekçeyi onaylama ve bu amaçla çalışan bir sivil toplum kuruluşuna bağışta bulunma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, KOVİD-19 ile ilgili komplo inançlarının aktif ol-

ması, genomik yapısının laboratuvar ortamında yapay olarak üretilmediği kanıtlanan (WHO, 2021) KOVİD-19 virüsüne karşı önlem almaya engel olabilir. Motta vd.'ye (2020) göre, KOVİD-19 komplo teorilerine inanan insanlar, halk sağlığı uzmanlarının salgının ciddiyetine ilişkin önlemlerine inanmaya daha az meyillidir. Benzer şekilde Bierwiaczonek vd. (2020), pandeminin bir dalgası sırasında komplo teorilerine daha güçlü destek veren bireylerin, pandeminin sonraki aşamalarında sosyal mesafe kuralına daha az uyum gösterdiğini göstermiştir. Granados Samayoa vd.'ne göre (2021) göre, pandemiye yönelik komplo teorisi inancı ve sosyal mesafe kuralına uyma davranışı arasındaki negatif ilişkinin nedenlerinden biri, komplo teorilerinin virüsün neden olduğu tehditleri asılsız göstererek minimize etmesi olabilir. Ancak burada, belirli komplo teorilerinin sundukları argümanlar arasındaki farkı da gözetmek gerekir.

Önemli sayıda çalışma, virüs hakkındaki yanlış bilgilerin ve KOVİD-19 ile ilgili komplo teorilerine inancın gerekli tedbirlerin alınmasında etkili olduğuna dair kanıt sunsa da bazı araştırmacılar KOVİD-19 hakkındaki yanlış bilgilerin sanıldığı kadar yaygın olarak kabul görmediğini ya da korunmaya yönelik tedbirlerin alınması üzerinde çok önemli bir etkisi olmadığını iddia etmektedir. Bu görüşü savunan araştırmacılara örnek olarak Roozenbeek vd. (2020), yalnızca küçük bir grup insanın virüs hakkında yanlış bilgilerin güvenilir olduğunu düşündüğüne dair kanıtlar sunmuştur. Hornik vd. (2021) ise katılımcıların KOVİD-19 hakkında bazı yanlış bilgilere olan inancının, gerekli koruyucu önlemlere uyma davranışı üzerinde önemli bir etkisi olmayabileceğini belirtmiştir. Ancak yazarlar, katılımcıların KOVİD-19'a karşı önerilen önlemlerin ne kadar etkili olduğuna dair görüşlerinin bu davranışlara uyum gösterme üzerinde bağımsız olarak anlamlı etkisi olduğunu tespit etmiştir.

KOVİD-19 ile ilgili komplo teorileri üzerine ilk çalışmalardan birinde, Çin sosyal medya platformu Weibo'daki gönderiler üzerinden virüs ile ilgili komplo teorisi anlatılarının kökeni araştırılmıştır (Chen vd., 2020). Bu çalışmanın bulgularına göre incelenen paylaşımlardaki en yaygın komplo teorilerinden biri, virüsün insan yapımı bir biyolojik silah olduğudur. Öte yandan, Amerika ve Çin'de KOVİD-19 ile ilgili yaygın komplo teorilerinin içeriğinin önemli ölçüde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. KOVİD-19 ile ilgili çevrimiçi komplo teorilerini belirlemeye çalışan daha kapsamlı ve disiplinler arası bir başka çalışmada (Islam vd., 2021), 31 Aralık 2019 ve 30 Kasım 2020 tarihleri arasında Facebook, Twitter, YouTube, Google, Google Fact Check, diğer teyit ajansı web siteleri ve gazeteler gibi çeşitli çevrimiçi platformlarda paylaşılan gönderiler analiz edilmiştir. 52 farklı ülkeden toplanan verilere göre, komplo teorilerinin ve yanlış söylentilerin %35'ten fazlasının KOVİD-19 aşısının geliştirilmesi ve bulunabilirliği ile ilgili olduğu ve yaklaşık beşte birinin virüsün öldürücülüğü ile ilgili olduğu görülmüştür. Virüsle ilgili söylentilerin %83'ünün asılsız olduğu, %10'unun ise yanıltıcı olduğu görülmüştür.

3.2. KOVİD-19 Pandemisi ve Komplocu Zihin Yapısı

Yukarıda tanımı verilen ve örneklenen komplocu zihin yapısı kavramı, KOVİD-19 pandemisi bağlamında da pek çok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Beklenir şekilde, komplocu zihin yapısına yatkın kişilerin KOVİD-19 bağlamında üretilen çeşitli komplo teorilerine inanma ihtimalinin de daha yatkın olduğu (Granados Samayoavd., 2021; Lazarević vd., 2021) gözlenmiştir. Aksi yönden bakıldığında, birbirini tamamlar şekilde, Granados Samayoa vd. (2022) KOVİD-19 ile ilgili komplo teorilerine halihazırda inanıyor olmanın, sunulan yeni komplo teorilerine inancı (örneğin seçim hilesi) yordadığını bulmuştur. Araştırmacılar bu bulguyu, halihazırda pandemiye ilişkin bir komplo teorisine inanmanın başka spesifik komplo teorilerine inanma ihtimalini ve genel olarak komplocu zihin yapısını kuvvetlendirdiği şeklinde yorumlamıştır. Ancak bu noktada, Imhoff vd.'nin (2022) spesifik komplo teorilerine inanç ile genel komplocu zihin yapısı üzerine yaptığı ayrımı da göz önünde bulundurmak gerekir.

Pandemi bağlamında komplo teorilerine daha çok destek verme eğilimindeki katılımcıların özelliklerine odaklanan araştırmalar, pandemiden ekonomik olarak daha olumsuz etkilenen (Granados Samayoa vd., 2021) ve finansal endişesi daha yüksek (Adamus, ve Ballova Mikuskova, 2022) kişilerin pandemi komplolarına daha yüksek inanç gösterdiğini bulmuştur. Bu bulgu, genel komplocu zihin yapısının şekillenmesine etki eden sosyo-politik bağlamsal etmenlerin araştırmaların haricinde bırakılmamasını göstermesi açısından önemlidir. Pandemi bağlamında komplo teorilerine inancını etkileyen önemli etmenlerden biri de bilime duyulan güvendir. Bilime güven ve pandemi üzerine komplo teorilerine inanç ilişkisi üzerine yürütülen bazı çalışmalar bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

4. KOVİD-19 Pandemisi ve Kurumsal Güven

4.1. Bilime Güven

Bilime güven ile komplo teorilerine inanç arasındaki ilişkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, mevcut literatür, komplo teorilerine inanç ile hem bilimsel hem de genel güven (örn., Imhoff ve Bruder, 2014; Imhoff vd., 2018; Lewandowski vd., 2013; Pivetti vd., 2021; Sayın ve Bozkurt, 2021) ile biyomedikal tedavilere güven (örn., Galliford ve Furnham, 2017; Oliver ve Wood, 2014) arasında negatif bir ilişki göstermektedir. Bir başka deyişle, komplo teorilerine inanan kişiler bilime ve bilim insanlarına daha az güvenmekte ve bunun sonucunda KOVİD-19 salgını sırasında ciddi etkileri olan bilimsel tavsiye ve uygulamalara daha az uymaktadır (örn., Farhart, 2021; Pavala Banai vd., 2022).

Salgını yönetmenin önündeki en önemli engellerden olan aşı tereddütü ve aşı karşıtlığı, KOVİD-19 pandemi döneminde bilime olan güvenin değerinin en çok hissedildiği en önemli endişelerden ikisi olmuştur. Aşı, dünya çapında bir pandemi ile mücadelede en önemli silah olarak görülse de KOVİD-19 salgını sırasında ortaya çıkan yeni komplo teorilerinin yaygınlığı, aşı çekimserliği ve aşı karşıtlığı saflarına daha fazla kişinin katılmasına neden olmuş olabilir (Hotez, 2020). Aynı doğrultuda, Pivetti vd. (2021) KOVİD-19'a ilişkin komplo inancı ile virüse karşı aşılanmaya verilen destek arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Yukarıda açıklanan araştırma örnekleri, komplo teorileri, aşı karşıtlığı ve bilimsel tavsiyelere uyulması gibi önemli çıktılar üzerinde bilime güvenin etkisini göstermektedir. Bilime güveni artırmak için neler yapılabileceği sorusuna cevap olarak, Aloweidi vd. (2021), sağlık profesyonellerinin açıklamalarının yanı sıra sosyal medya üzerinden iletilen güncel ve güvenilir bilgilerin, KOVİD-19 ile ilgili yanlış bilgi ve komplo teorilerinin düzeltilmesinde ve aşıya yönelik şüphelerin ortadan kaldırılmasında etkili olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşıma göre, yanlış bilgilerin hızla çoğalmasına izin veren aynı yöntemleri, doğru bilgiyi yaymak için de kullanmak mümkündür. Bilim karşıtlığıyla mücadele etmek ve bilimsel güveni artırmak için bir diğer öneri de hükümetin bilim karşıtlığıyla sistematik olarak savaşmak için disiplinlerarası bir çalışma ekibi oluşturmasıdır (Hotez, 2021). Daha spesifik olarak, aşı karşıtlığı ile mücadele için bilim insanları ve hükümetlerin, doğru bir aşılama kampanyası için aşılarla ilgili doğru bilgileri şeffaf bir şekilde kamuoyuyla paylaşması gerekmektedir (örn., Cohen vd., 2020; Rodríguez-Blanco vd., 2021). Öte yandan, dikkatli bilimsel kontrol sürecinden geçmemiş, tekrar edilebilirliliği ya da doğrulanabilirliliği olmayan, "nitelenmemiş", "yanlış", veya "sahte" bilim (Lawson, 2007) olarak tanımlanabilecek sözde bilim (pseudoscience), bilimsel güven söz konusu olduğunda ortaya çıkan bir başka güçtür. Bazı araştırmacılar (O'Brien vd., 2021), bilime duyulan yüksek güvenin onları sözde bilimden (pseudoscience) korumak için yeterli olmayabileceğini ve eleştirel düşünme becerilerine odaklanmanın bilime olan güveni de desteklemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kısaca, yanlış bilgi ve komplo teorilerinin sosyal medya üzerinden kolayca yayılabildiği bir dönemde yanlış yönlendirilmelerden korunmak için bilime güvenin yüksek olması büyük önem taşımaktadır. Literatüre göre bilime güven ile komplo teorilerine inanç, aşı şüpheciliği ve aşıya direnç arasında negatif bir ilişki vardır. KOVİD-19 pandemisi sırasında da komplo teorilerine inanç, aşı karşıtlığı ve bilime güven arasındaki ilişki, literatürde bilimsel şüphecilikle ilgili daha önceki çalışmalara benzer bir seyir izlemiştir. Her ne kadar, ilk bakışta küresel bir salgın döneminde aşı karşıtlığının azalacağı tahmini akla yatkın görünse de gerçekte süreç böyle ilerlememiş; pandemi boyunca popülaritesi artan yanlış bilgi ve komplo teorilerinin etkisiyle aşıya güvensizlik ve aşı karşıtlığı etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Son olarak, doğru bilimsel bulguların güncel ve şeffaf bir şekilde halkla sık sık paylaşılması ve halkın bilime güvenini inşa etmek için mevcut dezenformasyonun sistematik olarak ele alınması büyük önem taşı-

maktadır. Elbette bilime güven kadar, hükümete ve kurumlara güvenin yüksek olması da halk sağlığına ilişkin sağlanan bilgi ve yürütülen uygulamaların güvenilir bulunması açısından önemlidir. Soveri vd. (2021) insanların pandemiye karşı bilimsel yönergelere uyma davranışının, bu bilgiyi aldıkları kaynağa duydukları güvenle ilişkisinin, pandemiye yönelik komplo teorisi inançlarıyla ilişkisinden dahi daha kuvvetli olduğunu bulmuştur.

4.1. Hükümete ve Kurumlara Güven

Literatür, komplo teorilerine inanç, hükümete güven ve kurumlara güven arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin, Freeman vd. (2020), komplo teorilerine kesin olarak inanan kişilerin hükümete, kamu kurumlarına ve kamu çalışanlarına daha az güvendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, komplo teorilerine sıkı sıkıya bağlı olan kişilerin, pandemi döneminde hükümetin önerdiği kurallara daha az uyduğu, KOVİD-19 testi yaptırmaktan ve aşı olmaktan çekindiği görülmüştür. Freeman vd.'nin (2020) bulgularıyla uyumlu olarak, Bruder ve Kunert (2021), hükümete olan güvenin, virüsten korunmak için önerilen kurallara bağlılık ile komplo teorilerine inanç arasındaki ilişkiye aracılık ettiğine gösteren sonuçlara ulaşmıştır. Aynı şekilde Karić ve Međedović (2021), komplo teorilerine inanma eğiliminin pandemi önlemlerine uygun davranma oranı ile negatif ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak düşük siyasi güven düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Komplo zihniyetine yatkın olmanın düşük kurumsal güveni öngören bir özellik olduğu, Pummerer vd. (2022) tarafından yürütülen araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Aynı çalışmaya göre, komplo teorilerine inanmaya yönelik genel bir eğilimin yanı sıra, KOVİD-19 komplo teorilerine maruz kalmanın katılımcıların kurumsal güvenini azaltmış ve hükümetin KOVİD-19 karşıtı tavsiyelerini daha az destekler ve sosyal mesafe gibi kurallara daha az uyar hale getirmiştir. Van Mulukom vd. (2020) tarafından yürütülen bir başka çalışma, popülist hükümetlere olan güveni ve popülist olmayan hükümetlere olan güveni ayrıştırarak, hükümete güven kavramını incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, virüsün laboratuvar ortamında bir biyolojik silah olarak üretildiğine dair komplo fikrine inanan katılımcılar, popülist olmayan hükümetlere daha az, popülist hükümetlere ise daha fazla güvenmektedir. Bu bulgu, politik görüşün de komplo inancı üzerinde etkisine işaret etmektedir. Ayrıca, van Mulukom vd.'nin (2020) bulguları, komplo teorilerine inanma eğilimi ile virüs hakkında bilgi veren kurumsal web sitelerine (örn., WHO ya da hükümete ait web siteleri; bilimsel web siteleri) güven arasında olumsuz bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, daha fazla komplo inancına sahip olanlar için Facebook gibi sosyal medya platformlarına güvenin yüksek olduğu bulunmuştur.

Başka bir çalışma (Šrol, 2021a), genel komplo teorilerine olan inancın, KOVİD-19 komplo teorilerine inancın ve sözde bilimsel uygulamalara güvenin, genel olarak olaylar üzerinde kontrol gücünü zayıflattığını ve dolayısıyla kurumlara güvenin de olumsuz etkilendiğini iddia etmektedir. Van Prooijen'nin (2020) açıklamasına göre ise, komplo teorilerini açıklayan "varoluşsal tehdit hipotezi"ne uygun olarak, insanlar sosyal kriz zamanlarında kendilerini tehdit altında hissederek ve komplo teorilerine daha fazla ilgi duymaktadır. Kriz zamanları insanların belirsizlik ve korku duygularını arttırdığından, bu duygular insanların hükümete olan güvenini de olumsuz yönde etkileyebilir (Van Prooijen, 2020), çünkü birçok komplo teorisi hükümetle de ilişkilendirilmektedir. Nera vd. (2022) tarafından yürütülen bir diğer araştırmada ise, genel komplocu zihin yapısı ile KOVİD-19 pandemisinin yönetilmesinde etkili aktörlere güven incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, komplocu zihin yapısı politik kurumlar, bilimsel kurumlar ve sağlık kurumlarına duyulan güveni olumsuz yönde yordamıştır. Bu ilişkiye kısmi olarak aracılık eden düşünce ise, pandeminin bahsi geçen kurumların çıkarları için araçsallıştırıldığı komplo teorisidir.

Pandemi döneminde komplo teorilerine inanç üzerinde belirleyici rolü olan ve hükümete güven ile ilişkili kavramlardan biri de ülkenin algılanan yolsuzluk düzeyidir. Alper (2021), yolsuzluğun daha sık görüldüğü ülkelerde insanların KOVİD -19'a ilişkin komplo teorilerine ve jenerik komplo teorilerine inancın daha yaygın olduğunu bulmuştur. Alper ve Imhoff (2022) bu bulguyu, sık görülen yolsuzluk olaylarının komplo teorilerini daha inanılır göstermesi ve politik duruşları fark etmeksizin insanların komplo teorilerine inanmaya daha yatkın hale gelmesiyle açıklamaktadır (Alper ve Imhoff, 2022).

Özetle, insanların pandemi hakkında paylaşılan bilimsel bilgilere güvenmesi ve önerilen tedbir yönergelerini izlemesi için hükümete ve kurumlara güven duymaları esastır. Literatüre göre komplo teorilerine inanç ile hükümete güven ve kurumlara güven arasında negatif bir ilişki vardır. Kurumlar ve hükümetler tarafından sunulan bilimsel tavsiyelere uymak, genel olarak bir komplo zihniyetine sahip olmakla ve KOVİD-19'a özgü komplo teorilerine inanmakla olumsuz yönde bağlantılıdır. Son olarak, kurumlara ve hükümete yüksek güveni sürdürmek için, halkla şeffaf, politize olmayan, güncel, düzenli ve açık bir şekilde etkileşim kurmak kritik önem taşımaktadır. Kurumlara ve hükümete güvenin yüksek olmasının öncüllerinden biri de ülkenin algılanan yolsuzluk düzeyinin yüksek olmamasıdır.

5. Sonuç

Bu makalede, KOVİD-19 pandemisi bağlamında komplo teorilerine inanç üzerinde belirleyici olan bazı bilişsel yapılar ve bağlamsal unsurların etkisi tartışılmıştır. Öncelikle, komplo teorilerinin neden toplumda yaygın olarak görüldüğüne dair literatürde sık karşılaşılan açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre, komplo teorileri, karmaşık açıklamalar gerektiren savaş, iklim sorunu ya da pandemi gibi büyük krizleri, basit açıklamalarla ele almaktadır (Abalakina-Paap vd., 1999; Hofstadter, 1966). Kriz ortamının perçinlediği belirsizlik ve güçsüzlük hissi de, komplo teorilerine inanışı artıracak elverişli zemini sağlamaktadır (Abalakina-Paap vd., 1999; Pratt, 2003; Van Prooijen ve Acker, 2015; Whitson ve Galinsky, 2008; Zarefsky, 1984/2014). Makalede, algılanan tehdit düzeyinin, neden oldukları belirsizlik (Van Prooijen, 2019; Van Prooijen, 2020) ve kontrol kaybı (Van Prooijen ve Acker, 2015; Uscinski ve Parent, 2014; Whitson ve Galinsky, 2008) hissinin de etkisiyle, komplo teorilerine destek verilme olasılığını artırdığına (örn., Douglas vd., 2017; Jolley vd., 2018; Knezevic vd., 2022; Van Prooijen, 2020) dair bulgular tartışılmıştır.

Komplo teorilerine inanma üzerinde belirleyici zihinsel özellikler bu makalenin bir diğer odak noktası olmuştur. Komplo teorilerine yatkın bir zihin yapısına sahip olmak (örn., Imhoff vd., 2022; Lazarević vd., 2021; Samayoa vd., 2021; Uscinski ve Parent, 2014; Wood vd., 2012), zayıf eleştirel düşünme becerisi (Lantian vd., 2021), zayıf yansıtıcı muhakeme (Binnendyk ve Pennycook, 2022; Hattersley vd., 2022; Yelbuz vd., 2023), sezgisel düşüncelere aşırı güvenme (Binnendyk ve Pennycook, 2022; Pytlik vd., 2020) sonuca atlama yanlılığı (Pytlik vd., 2020) gibi bilişsel özelliklerin komplo teorilerine inanmakla pozitif ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca, komplo teorisi inancı yüksek kişilerin bilişsel becerilerini gerçekte olduğundan daha üstün değerlendirerek (Lantian vd., 2021; Pennycook vd., 2020; Teovanovic vd., 2020) açıklayıcı derinlik yanılsamasına düştüğüne (Levy, 2007) dair bulgular vardır. Bunun yanı sıra, bazı araştırmalar (örn., Lantian vd., 2017; Penycook vd., 2022), komplo teorisine inancı yordayan kişisel özelliklerden birinin de benzersizlik ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Pandemi bağlamında komplo terileri ele alındığında, bu makale pandemi üzerine komplo teorilerini, pandemi üzerine yanlış bilgi kirliliğinin etkilerini, pandemi döneminde komplo teorilerini yordayan faktörleri ve komplo teorilerine inanmanın muhtemel sonuçlarını tartışmıştır. Komplocu zihin yapısının pandemi atmosferinde kendini nasıl gösterdiği, bilime güven, hükümete ve kurumlara güvenin pandemiye dair komplo teorilerine verilen desteği ve bilimsel tedbirlere uyum davranışını nasıl etkilediği de bu makale kapsamında incelenmiştir.

Geçmiş pandemilerin, komplo teorilerine inancı kuvvetlendirdiği görülmüştür (örn., Bogart ve Thorburn, 2005; Bogart vd., 2010; Smallman vd., 2015). Paralel olarak, KOVİD-19 pandemisi döneminde komplo teorilerine inancı inceleyen pek çok araştırma da, komplo inancı ile pandemiden korunmaya yönelik bilimsel tedbirlere uyum davranışının negatif ilişkili olduğunu

(örn., Barua vd., 2020; Bertin vd., 2020; Motta vd., 2020; Pavela Banai vd., 2022; Romer ve Jamieson, 2020; Teovanović, vd., 2021) raporlamıştır ancak bu ilişkinin istatiksel olarak onlamlı bulunmadığı çalışmalar (örn., Alper vd., 2021; Díaz ve Cova, 2020; Plohl ve Musil, 2021) da vardır. Pandemi boyunca virüsten korunmaya, virüsün yayılışına ve tedavi yöntemlerine yönelik pek çok yanlış bilginin dolaşıma girerek bilgi kirliliği oluşturmasının (örn., Mitchell vd., 2020) ve pandemiye yönelik komplo teorilerinin medyada hızlı dolaşımının (örn., Sarria-Guzmán vd., 2021) komplo teorilerine inancı güçlendirdiği düşünülmektedir.

KOVİD-19 pandemisi üzerine infodemi ve ilgili komplo teorilerine yaygın inanç gösterilmesi, literatüre göre bilime güven, hükümete güven ve kurumlara güven ile ilişkilidir. Bilimsel güven ile pandemiye yönelik komplo teorilerine inanç birbiriyle negatif ilişkili bulunmuştur (örn., Pivetti vd., 2021; Sayın ve Bozkurt, 2021). Bilimsel güven ve pandemi ile ilgili komplo teorilerine inanç, pandemiyi kontrol altına almak için elzem olan bilimsel tedbirlere uyum davranışını da etkilediği için oldukça önemlidir (örn., Hotez, 2020). Pandemiye ilişkin bilgilerin toplumla paylaşılması ve pandamı önlemlerinin yürütülmesinden sorumlu kurumlara (örn., Nera vd., 2022) ve hükümete (van Mulukom vd., 2020) güven de, komplo teorilerine inanç ve önleyici tedbirlere uyum açısından belirleyicidir. Sonuç olarak, pandemi döneminde hızla dolaşıma giren yanlış bilgilere ve komplo teorilerine itibarı azaltmak ve halkın bilimsel tedbirlere uygun davranması için elverişli ortamı sağlamak için, bilimsel güven, kurumlara güven ve hükümete güven bütüncül bir şekilde alınmalıdır.

Komplo teorilerine inancı azaltmak, güçlü bilişsel mekanizmalar ve kaygı gibi kuvvetli duygular ile ilişkili olduğu için zorlayıcı olabilir. Komplo teorilerine inanışı azaltmaya yönelik müdahale yaklaşımlarının önemli kısmı güçlü bir dirençle karşılaşsa da etkili uygulama yöntemleri de vardır. Literatürdeki bulgular, analitik düşünme becerisini geliştirmeye yönelik müdahalelerin (O'Mahony; Swami vd., 2014) ve bilimsel muhakeme becerilerinin aktive edilmesinin (Georgiou vd., 2023), komplo teorilerine inancı anlamlı şekilde azalttığını göstermiştir. Analitik düşünme ve bilimsel muhakeme becerisi gibi komplo teorilerine inanç üzerinde belirleyici olduğu bulunmuş bilişsel faktörler üzerine geliştirilecek yapılandırılmış ve odaklı müdahale yöntemleri, komplo teorilerine inanç ile mücadele konusunda ümit vaat etmektedir. Yine de komplo teorilerine inancı azaltabilecek etkili yöntemlerinin geliştirilebilmesi için daha çok sayıda nedensellik ifade eden ve deneysel desende araştırmanın (Sassenbeg vd., 2023) varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makale, komplo teorilerine inanç üzerine müdahale uygulamaları geliştirmek isteyen araştırmacılar ve politika belirleyiciler için, komplo teorisi inancı üzerinde etkili bilişsel faktörlerin önemini etraflıca incelemesi ve kurumsal güvenin komplo teorilerine inanç üzerindeki rolünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Elbette, komplo teorilerine inancın psikolojisini anlamamızı sağlayacak faktörler bu makalede ele alınanlardan ibaret değildir. Okuduğunuz makale, Türkçe literatüre komplo teorilerine inancı anlamak için önemli katkı sağlamış olsa da bazı sınırlılıkları vardır. Örneğin, komplo

teorilerine inancı etkileyen toplumsal bağlamla ilişkili olarak kurumsal güvenin önemine değinilmesine rağmen kurumlara, grup kimliklerinin ve dinamiklerinin komplo teorisi inancı ve kurumsal güven üzerinde etkisine yeterince yer verilememiştir. Mevcut makalede ağırlıklı olarak, komplo teorilerine inancı belirleyen daha bireysel nitelikler olan bilişsel kaynaklara odaklanılmıştır. Ancak, düşük sosyo-ekonomik seviyeden grupların komplo teorilerini kabul etme eğiliminin, görece yüksek sosyo-ekonomik sınıftan insanlara göre daha kuvvetli olduğuna (Abalakina-Paap et al., 1999; Uscinski ve Parent, 2014) ya da tehdit edici kriz koşullarının gruba bağlılığı güçlendirmesinin komplo teorisi inançlarını kuvvetlendirdiğine (van Prooijen ve Douglas, 2017) yönelik bulgular, sosyal bağlamın belirleyici rolüne işaret etmektedir. Alanda yazılacak yeni değerlendirme makalelerinin, çeşitli bilişsel faktörlerin de önemini göz ardı etmeden, komplo teorilerine inanç ve kurumsal güvenin sosyal kimlikler ve grup dinamiklerinden nasıl etkilendiğini daha kapsayıcı şekilde değerlendirmesi faydalı olacaktır.

Makalenin bir diğer sınırlılığı olarak, politik ideolojinin komplo teorilerine inancı nasıl etkilediği sorusu, bu makalenin kapsamında yer verilemese de önemli bir sorudur ve bu konuda literatürde birbiriyle çelişen bulgular mevcuttur. Örnek olarak, çok sayıda araştırma muhafazakâr politik tutum (Miller vd., 2016; Alper vd., 2021) ile komplo teorilerine inanç arasında pozitif ilişkili olduğuna dair bulgulara erişse de politik ideoloji ve komplo teorilerine inanç arasında herhangi bir anlamlı ilişki bulamayan araştırmalar (Oliver ve Wood; 2014; Uscinski ve Parent, 2014) da vardır. Komplo teorisi inancının grup temelli dinamikler ya da politik ideoloji gibi sosyal kimlikler bağlamında etraflı şekilde incelenmesi başlı başına bir inceleme makalesi alanı gerektirdiğinden bu makalenin bağlamı daha çok komplo teorilerine inancın altında yatan bilişsel faktörlere odaklanmıştır.

Komplo teorilerine inancı yordayan faktörleri anlamaya yönelik önemli araştırma alanlarından biri olan psiko-patolojinin etkisi (Goreis ve Voracek, 2019) de daha geniş tartışma alanına ihtiyaç duyulması nedeniyle bu makalenin odağına almadığı araştırma sorularındandır. Bu da araştırmanın sınırlılıklarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ayrıca, literatürde komplo teorisi inancı üzerinde anlamlı etkisi olduğu bulunan çeşitli sosyo-demografik faktörlerin ve kişilik özelliklerinin bir kısmına da (örn., Alper vd., 2021; Aydın vd., 2021Deniz vd., 2022; Tsamakis et al., 2022) bu makalede yer verilememiştir. Değerlendirmenin bir diğer sınırlılığı, komplo teorilerine inancın çoğunlukla KOVİD-19 bağlamındaki sonuçlarına odaklanmış olmasıdır. KOVİD-19 pandemisinin neden olduğu küresel krizin nispeten kontrol altına alındığı bu dönemde, pandemi döneminde üretilen zengin bilgi birikimi ve yeni bakış açılarının yardımıyla, KOVİD-19 haricinde bağlamlar için de komplo teorisi inancı üzerine araştırmaların yaygınlaşmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %70, Yazar 2'nin makaleye katkısı %30'dur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Abalakina-Paap, M., Stephan, W., Craig, T., ve Gregory, W. L. (1999). *Beliefs in Conspiracies. Political Psychology*, 20, 637–647. https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160

Adam Troian, J., Wagner Egger, P., Motyl, M., Arciszewski, T., Imhoff, R., Zimmer, F., Klein, O., Babinska, M., Bangerter, A., Bilewicz, M., Blanuša, N., Bovan, K., Bužarovska, R., Cichocka, A., Çelebi, E., Delouvée, S., Douglas, K. M., Dyrendal, A., Gjoneska, B., ve Prooijen, J. (2021). Investigating the Links Between Cultural Values and Belief in Conspiracy Theories: The Key Roles of Collectivism and Masculinity. *Political Psychology, 42*(4), 597–618. https://doi.org/10.1111/pops.12716

Adamus, M., ve Ballova Mikuskova, E. (2022, June 28). Conspiracies Will Not Pay You Off. https://doi.org/10.31234/osf.io/snv7m

Akyol, E. ve Atli, A. (2023). Beliefs of Turkish University Students in COVID-19 Conspiracy Theories: The Role of Fear of COVID-19 and Political Orientation. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 14*(37), 37-51. https://doi.org/10.21076/vizyoner.1100806

Allington, D., Duffy, B., Wessely, S., Dhavan, N., ve Rubin, J. (2021). Health-protective Behaviour, Social Media Usage and Conspiracy Belief During the COVID-19 Public Health

Emergency. *Psychological Medicine, 51*(10), 1763–1769. https://doi.org/10.1017/s003329172000224x

Alper, S., Bayrak, F., ve Yilmaz, O. (2021a). Psychological Correlates of COVID-19 Conspiracy Beliefs and Preventive Measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology, 40*(11), 5708–5717. https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0

Alper, S., Douglas, K., ve Capraro, V. (2021b, September 23). Conspiracy Beliefs and Generosity across 52 Countries during the COVID-19 Pandemic. https://doi.org/10.31234/osf.io/fdyxr

Alper, S. (2021, May 20). There are Higher Levels of Conspiracy Beliefs in More Corrupt Countries. https://doi.org/10.31234/osf.io/2umfe

Alper, S., ve Imhoff, R. (2022, July 3). Suspecting Foul Play When It Is Objectively There: The Association of Political Orientation with General and Partisan Conspiracy Beliefs as a Function of Corruption Levels. https://doi.org/10.1177/19485506221113965

Alsuhibani, A., Shevlin, M., Freeman, D., Sheaves, B., ve Bentall, R. P. (2022). Why Conspiracy Theorists are not Always Paranoid: Conspiracy Theories and Paranoia form Separate Factors with Distinct Psychological Predictors. *PLOS ONE, 17*(4), e0259053. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0259053

Aydın, O. A, Orhan, S., Gümüş, M., Kaya, N. ve Mahanoğlu, E. (2021). COVİD-19'un Nedenleri Algısı ile COVİD-19 Korkusu Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(3), 9-25 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/65262/958436

Barua, Z., Barua, S., Aktar, S., Kabir, N., ve Li, M. (2020). Effects of Misinformation on COVID-19 Individual Responses and Recommendations for Resilience of Disastrous Consequences of Misinformation. *Progress in Disaster Science,* 8, 100119. https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100119

Başal, H. ve Emir Öksüz, E. (2022). Neden Herkes Aşı Olmuyor? Covid-19 Aşı Tutumu ile İlişkili Değişkenler. *HUMANITAS: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(20), 23-45. https://doi.org/10.20304/humanitas.1058039

Béna, J., Carreras, O., ve Terrier, P. (2019, October 2). On Believing Conspiracy Theories We Remember: Analyses of Two Large-Scale Surveys of Conspiracism in the French General Public. https://doi.org/10.31234/osf.io/tf76n

Bertin, P., Nera, K., ve Delouvée, S. (2020). Conspiracy Beliefs, Rejection of Vaccination, and Support for hydroxychloroquine: A Conceptual Replication-Extension in the COVID-19

Pandemic Context. *Frontiers in Psychology*, 11, 565128. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565128

Biddlestone, M., Green, R., Cichocka, A., Douglas, K., ve Sutton, R. M. (2022, April 8). A Systematic Review and Meta-analytic Synthesis of the Motives Associated with Conspiracy Beliefs. https://doi.org/10.31234/osf.io/rxjqc

Bierwiaczonek, K., Kunst, J. R., ve Pich, O. (2020). Belief in COVID-19 Conspiracy Theories Reduces Social Distancing over Time. *Applied Psychology: Health and Well-being, 12*(4), 1270–1285. https://doi.org/10.1111/aphw.12223

Binnendyk, J., ve Pennycook, G. (2022, May 30). Intuition, Reason, and Conspiracy Beliefs. https://doi.org/10.31234/osf.io/su3nq

Bogart, L. M., ve Thorburn, S. (2005). Are HIV/AIDS conspiracy beliefs a barrier to HIV prevention among African Americans? Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes (1999), 38(2), 213–218. https://doi.org/10.1097/00126334-200502010-00014

Bogart, L. M., Wagner, G., Galvan, F. H., ve Banks, D. (2010). Conspiracy Beliefs About HIV Are Related to Antiretroviral Treatment Nonadherence Among African American Men With HIV. JAIDS *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes, 53*(5), 648–655. https://doi.org/10.1097/qai.0b013e3181c57dbc

Brotherton, R., French, C. C., ve Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The Generic Conspiracist Beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, Article 279. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279

Braud, M., Gaboriaud, A., Ferry, T., El Mardi, W., Da Silva, L., Lemouzy, M., ve IJzerman, H. (2021, April 27). COVID-19-related Conspiracy Beliefs and their Relationship with Perceived Stress and Pre-existing Conspiracy Beliefs in a Prolific Academic Sample: A Replication and Extension of Georgiou et al. (2020). https://doi.org/10.31234/osf.io/t62s7

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., ve Imhoff, R. (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, Article 225. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225

Bruder, M., & Kunert, L. (2021). The Conspiracy Hoax? Testing Key Hypotheses about the Correlates of Generic Beliefs in Conspiracy Theories During the COVID -19 Pandemic. *International Journal of Psyc*hology. https://doi.org/10.1002/ijop.12769

Cassese, E. C., Farhart, C. E., ve Miller, J. M. (2020). Gender Differences in COVID-19 Conspiracy Theory Beliefs. *Politics & Gender, 16*(4), 1009–1018. https://doi.org/10.1017/s1743923x20000409

Chen, N., Zhou, M., Dong, X., Qu, J., Gong, F., Han, Y., Qiu, Y., Wang, J., Liu, Y., Wei, Y., Xia, J., Yu, T., Zhang, X., ve Zhang, L. (2020). Epidemiological and Clinical Characteristics of 99 Cases of 2019 Novel Coronavirus Pneumonia in Wuhan, China: a Descriptive Study. *The Lancet, 395*(10223), 507–513. https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30211-7

Çınar, O. ve Küçükali, A. (2020). Akademisyenlerin Kovid-19 Algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*(4), 1633-1654. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/59389/808013

Deniz, M. E., Bektaş-Aydın, C. , Bırni, G. ve Karaağaç, Z. G. (2022). Attitudes toward COVID-19 vaccine: Investigating the role of COVID-19 related factors and trait personality. *Yıldız Journal of Educational Research, 7*(2), 79-88 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/yjer/issue/75131/1231847

Díaz, R., ve Cova, F. (2020, April 14). Reactance, Morality, and Disgust: The Relationship Between Affective Dispositions and Compliance with Official Health Recommendations During the COVID-19 Pandemic. https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1941783

Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J., ve Harvey, A. J. (2016). Someone is Pulling the Strings: Hypersensitive Agency Detection and Belief in Conspiracy Theories. *Thinking & Reasoning, 22*(1), 57–77. https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586D

Douglas, K. M., Sutton, R. M., ve Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science, 26*(6), 538–542. https://doi.org/10.1177/0963721417718261

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., ve Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40, 3–35. https://doi.org/10.1111/pops.12568G

Enders, A., Smallpage, S., ve Lupton, R. (2020). Are All 'Birthers' Conspiracy Theorists? On the Relationship Between Conspiratorial Thinking and Political Orientations. British *Journal of Political Science, 50*(3), 849-866. https://doi.org/10.1017/S0007123417000837

Erisen, C. (2022). Psychological Foundations and Behavioral Consequences of COVID-19 Conspiracy Theory Beliefs: The Turkish Case. *International Political Science Review*, 1. https://doi.org/10.1177/01925121221084625

Farhart, C. E., Douglas-Durham, E., Lunz Trujillo, K., ve Vitriol, J. A. (2022). Vax Attacks: How Conspiracy Theory Belief Undermines Vaccine Support. *Progress in Molecular Biology and Translational Science, 188*(1), 135–169. https://doi.org/10.1016/bs.pmbts.2021.11.001

Fox, N., ve Williams, M. N. (2022, April 12). Stress, Anxiety, and Belief in Conspiracy Theories. https://doi.org/10.31234/osf.io/msde5

Franks, B., Bangerter, A. ve Bauer, M. (2013). Conspiracy Theories as Quasi-religious Mentality: An Integrated Account from Cognitive Science, Social Representations Theory and Frame Theory. Frontiers in Psychology, 4. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00424

Freeman, D., ve Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 52*(5), 595–604. https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4F

Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., Jenner, L., Teale, A.-L., Carr, L., Mulhall, S., Bold, E., ve Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine,* 1–13. https://doi.org/10.1017/s0033291720001890

Frenken, M., Bilewicz, M., ve Imhoff, R. (2022). On the Relation Between Religiosity and the Endorsement of Conspiracy Theories: The Role of Political Orientation. *Political Psychology*. https://doi.org/10.1111/pops.12822

Galliford, N., ve Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology, 58*(5), 422-428. https://doi.org/10.1111/sjop.12382

Georgiou, N., Delfabbro, P., ve Balzan, R. (2020). COVID-19-related conspiracy beliefs and their relationship with perceived stress and pre-existing conspiracy beliefs. *Personality and* Individual Differences, 166, 110201. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110201

Georgiou, N., Delfabbro, P., ve Balzan, R. (2023). The effectiveness of ascientific reasoning intervention for conspiracy theory beliefs. *Applied Cognitive Psychology, 37*(2), 369-382. https://doi.org/10.1002/acp.4039

Ghaddar, A., Khandaqji, S., Awad, Z., ve Kansoun, R. (2022). Conspiracy beliefs and vaccination intent for COVID-19 in an infodemic. *PLOS ONE, 17*(1), e0261559. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261559

Gkinopoulos, T., Pagliaro, S., Stathi, S., ve Teresi, M. (2022, February 20). Intergroup conspiracy theories, leadership styles and uncertainty during the pandemic: Effects on

moral leadership and identification with leaders and the moderating role of right-wing authoritarianism. https://doi.org/10.31234/osf.io/g64rc

Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology, 15*(4), 731–742. https://doi.org/10.2307/3791630

Goreis, A., ve Voracek, M. (2019). A Systematic Review and Meta-Analysis of Psychological Research on Conspiracy Beliefs: Field Characteristics, Measurement Instruments, and Associations With Personality Traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 205. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205

Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology, 32*(1), 100–118. https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6G

Granados Samayoa, J. G., Moore, C., Ruisch, B., Boggs, S. T., Ladanyi, J. T., ve Fazio, R. (2021, October 5). In harm's way, but not stressed about it: On the antecedents and consequences of belief in COVID-19 conspiracy theories. https://doi.org/10.31234/osf.io/jubpg

Granados Samayoa, J. A., Moore, C. A., Ruisch, B. C., Boggs, S. T., Ladanyi, J. T., ve Fazio, R. H. (2022). A gateway conspiracy? Belief in COVID-19 conspiracy theories prospectively predicts greater conspiracist ideation. *PLOS ONE, 17*(10), e0275502. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275502

Greenberg, J., Koole, S., ve Pyszczynski, T. (2004). *Handbook of Experimental Existential Psychology.* New York, NY: Guildford Press.

Hartman, T. K., Marshall, M., Stocks, T. V. A., McKay, R., Bennett, K. M., Professor, Butter, S., ve Bentall, R. (2021). Different Conspiracy Theories Have Different Psychological and Social Determinants: Comparison of Three Theories About the Origins of the COVID-19 Virus in a Representative Sample of the UK Population. *Frontiers in Political Science*, 3, 642510. https://doi.org/10.3389/fpos.2021.642510

Hattersley, M., Brown, G. D. A., Michael, J., ve Ludvig, E. A. (2022). Of tinfoil hats and thinking caps: Reasoning is more strongly related to implausible than plausible conspiracy beliefs. *Cognition*, 218, 104956. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2021.104956

Hofstadter, R. (1966). The Paranoid Style in American Politics and Other Essays. Harvard University Press.

Hogg, R., Nkala, B., Dietrich, J., Collins, A., Closson, K., Cui, Z., ve Kaida, A. (2017). Conspiracy beliefs and knowledge about HIV origins among adolescents in Soweto. South Africa. *PLOS ONE, 12*(2), e0165087. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0165087

Hornik, R., Kikut, A., Jesch, E., Woko, C., Siegel, L., ve Kim, K. (2021). Association of COVID-19 Misinformation with Face Mask Wearing and Social Distancing in a Nationally Representative US Sample. *Health Communication, 36*(1), 6–14. https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1847437

Hughes, J. P., Efstratiou, A., Komer, S. R., Baxter, L. A., Vasiljevic, M., ve Leite, A. C. (2022). The impact of risk perceptions and belief in conspiracy theories on COVID-19 pandemic-related behaviours. PLOS ONE, 17(2), e0263716. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263716

Hughes, S., ve Machan, L. (2021). It's a conspiracy: Covid-19 conspiracies link to psychopathy, Machiavellianism and collective narcissism. *Personality and Individual Differences*, 171, 110559. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110559

Imhoff, R., ve Erb, H. P. (2009). What motivates nonconformity? Uniqueness seeking blocks majority influence. *Personality & Social Psychology Bulletin, 35*(3), 309–320. https://doi.org/10.1177/0146167208328166

Imhoff, R., Bertlich, T., ve Frenken, M. (2022, April 6). Tearing apart the "evil" twins: A general conspiracy mentality is not the same as specific conspiracy beliefs. https://doi.org/10.31234/osf.io/hq7v9

Imhoff, R., ve Bruder, M. (2014). Speaking (Un–) Truth to Power: Conspiracy Mentality as A Generalised Political Attitude. *European Journal of Personality, 28*(1), 25–43. https://doi.org/10.1002/per.1930

Imhoff, R., ve Lamberty, P., (2020). A Bioweapon or a Hoax? The Link Between Distinct Conspiracy Beliefs About the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak and Pandemic Behavior. *Social Psychological and Personality Science*, 11, 1110–1118. https://doi.org/10.1177/1948550620934692

Islam, M. S., Kamal, A. M., Kabir, A., Southern, D. L., Khan, S. H., Hasan, S. M. M., Sarkar, T., Sharmin, S., Das, S., Roy, T., Harun, M. G. D., Chughtai, A. A., Homaira, N., ve Seale, H. (2021). COVID-19 vaccine rumors and conspiracy theories: The need for cognitive inoculation against misinformation to improve vaccine adherence. *PLOS ONE, 16*(5), e0251605. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251605

Jolley, D., Douglas, K. M., ve Sutton, R. M. (2018). Blaming a few bad apples to save a threatened barrel: The system-justifying function of conspiracy theories. *Political Psychology*, 39, 465–478. https://doi.org/10.1111/pops.12404K

Juanchich, M., Sirota, M., Jolles, D., ve Whiley, L. A. (2021). Are COVID-19 conspiracies a threat to public health? Psychological characteristics and health protective behaviours of

believers. European *Journal of Social Psychology, 51*(6), 969–989. https://doi.org/10.1002/ejsp.2796

Karić, T., ve Međedović, J. (2021). Covid-19 conspiracy beliefs and containment-related behaviour: The role of political trust. *Personality and Individual Differences*, 175, 110697. https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110697

Kaya, S. (2022). Post-Truth Çağında COVID-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32*(1), 279-290. https://doi.org/10.18069/firatsbed.995633

Klofstad, C. A., Uscinski, J. E., Connolly, J. M., ve West, J. P. (2019). What drives people to believe in Zika conspiracy theories? *Palgrave Communications, 5*(1). https://doi.org/10.1057/s41599-019-0243-8

Knezevic, G., Lazarevic, L. B., Mihic, L., Milovancevic, M. P., Supic, Z. T., Toskovic, O., ve Maric, N. P., Prof. (2022, April 18). The anatomy of Covid-19 related conspiracy beliefs: exploring their nomological network on a nationally representative sample. https://doi.org/10.31234/osf.io/6wgqt

Kuhn, S. A. K., Lieb, R., Freeman, D., Andreou, C., ve Zander-Schellenberg, T. (2021). Coronavirus conspiracy beliefs in the German-speaking general population: endorsement rates and links to reasoning biases and paranoia. *Psychological Medicine*, 1-15. https://doi.org/10.1017/s0033291721001124

Kruglanski, A. ve Molinario, E. & Ellenberg, M. & Di Cicco, G. (2022). Terrorism and Conspiracy Theories: A View from the 3N Model of Radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101396. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101396.

Lantian, A., Bagneux, V., Delouvée, S., ve Gauvrit, N. (2021). Maybe a free thinker but not a critical one: High conspiracy belief is associated with low critical thinking ability. *Applied Cognitive Psychology, 35*(3), 674–684. https://doi.org/10.1002/acp.3790

Lantian, A., Muller, D., Nurra, C., ve Douglas, K. M. (2017). "I Know Things They Don't Know!". *Social Psychology, 48*(3), 160–173. https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000306

Lazarević, L. B., Purić, D., Teovanović, P., Lukić, P., Zupan, Z., ve Knežević, G. (2021). What drives us to be (ir)responsible for our health during the COVID-19 pandemic? The role of personality, thinking styles, and conspiracy mentality. *Personality and Individual Differences*, 176, 110771. https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110771

Levy, N. (2007). Radically socialized knowledge and conspiracy theories. *Episteme*, 4, 181–192.

Lewandowsky, S., Gignac, G. E., ve Oberauer, K. (2013a). The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science. *PLOS ONE, 8*(10), e75637. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075637

Lewandowsky, S., Oberauer, K., ve Gignac, G. E. (2013b). NASA faked the moon landing--therefore, (climate) science is a hoax: an anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological Science, 24*(5), 622–633. https://doi.org/10.1177/0956797612457686

Marinthe, G., Brown, G., Delouvée, S., ve Jolley, D. (2020). Looking out for myself: Exploring the relationship between conspiracy mentality, perceived personal risk, and COVID-19 prevention measures. *British Journal of Health Psychology, 25*(4), 957–980. https://doi.org/10.1111/bjhp.12449

Marques, M.D., Ling, M., Williams, M.N., Kerr, J.R. ve McLennan, J. (2022), Australasian Public Awareness and Belief in Conspiracy Theories: Motivational Correlates. *Political Psychology*, 43, 177-198. https://doi.org/10.1111/pops.12746

Meuer, M., Oeberst, A., ve Imhoff, R. (2021). Believe It or Not – No Support for an Effect of Providing Explanatory or Threat-Related Information on Conspiracy Theories' Credibility. *International Review of Social Psychology, 34*(1), 26.DOI: https://doi.org/10.5334/irsp.587

Miller, J. M. (2020). Do COVID-19 Conspiracy Theory Beliefs Form a Monological Belief System? *Canadian Journal of Political Science, 53*(2), 319–326. https://doi.org/10.1017/s0008423920000517

Mitchell, A., Jurkowitz, M., Oliphant J. B., ve Shearer, E. (2020). Americans Who Mainly Get Their News on Social Media are Less Engaged, Less Knowledgeable. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/journalism/wpcontent/uploads/sites/8/2020/07/PJ_2020.07.30_social-media-news_REPORT.pdf

Motta, M., Stecula, D., ve Farhart, C.. (2020). How Right-Leaning Media Coverage of COVID-19 Facilitated the Spread of Misinformation in the Early Stages of the Pandemic in the U.S. *Canadian Journal of Political Science, 53*(2), 335–342. https://doi.org/10.1017/s0008423920000396

Natoli, E., ve Marques, M. d. (2022, March 2). The antidepressant hoax: Conspiracy theories decrease health-seeking intentions. https://doi.org/10.1111/bjso.12426

Nera, K., Mora, Y. L., Klein, P. P. L. E., Roblain, A., Van Oost, P., Terache, J., ve Klein, O. (2022, April 20). Looking for Ties with Secret Agendas: Conspiracy Mentality is Associated with

Reduced trust in Political, Medical, and Scientific institutions – but not in Medical Personnel. https://doi.org/10.31234/osf.io/qe5p4

Newheiser, A.-K., Farias, M., ve Tausch, N. (2011). The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy. *Personality and Individual Differences*, 51, 1007–1011.https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.08.011

Oleksy, T., Wnuk, A., Gambin, M., ve Łyś, A. (2021a). Dynamic relationships between different types of conspiracy theories about COVID-19 and protective behaviour: A four-wave panel study in Poland. *Social Science & Medicine*, 280, 114028. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114028

Oleksy, T., Wnuk, A., Maison, D., ve Łyś, A. (2021b). Content matters. Different predictors and social consequences of general and government-related conspiracy theories on COVID-19. *Personality and Individual Differences*, 168, 110289. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110289

Oliver, J. E., ve Wood, T. J. (2014). Conspiracy theories and the paranoid style(s) of mass opinion. *American Journal of Political Science*, 58, 952–966. https://doi.org/10.1111/ajps.12084

O'Mahony, C., Brassil, M., Murphy, G., ve Linehan, C. (2023). The efficacy of interventions in reducing belief in conspiracy theories: A systematic review. *PLOS ONE, 18*(4), e0280902. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0280902

Orosz, G., Krekó, P., Paskuj, B., Tóth-Király, I., Bőthe, B., ve Roland-Lévy, C. (2016). Changing conspiracy beliefs through rationality and ridiculing. *Frontiers in Psychology*, 7, 1525. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01525

Papenfuss, I., ve Ostafin, B. D. (2021). A preliminary comparison of fundamental fears related to anxiety. *Journal of Experimental Psychopathology, 12*(2), 204380872110076. https://doi.org/10.1177/20438087211007601

Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F., ve Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of the conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum, 19*(2), 201–222. https://doi.org/10.1080/027321799280235

Pavela Banai, I., Banai, B., ve Mikloušić, I. (2022). Beliefs in COVID-19 conspiracy theories, compliance with the preventive measures, and trust in government medical officials. *Current Psychology (New Brunswick, N.J.), 41*(10), 7448–7458. https://doi.org/10.1007/s12144-021-01898-y

Pekárová, V. (2021). Paranoid and Conspiracy Beliefs: The Role of Anxiety and Life Satisfaction. *Studia Psychologica, 63*(4), 393–403. https://doi.org/10.31577/sp.2021.04.835

Pennycook, G., Binnendyk, J., ve Rand, D. G. (2022, December 5). Overconfidently conspiratorial: Conspiracy believers are dispositionally overconfident and massively overestimate how much others agree with them. https://doi.org/10.31234/osf.io/d5fz2

Pierre, J. M. (2020). Mistrust and misinformation: A two-component, socio-epistemic model of belief in conspiracy theories. *Journal of Social and Political Psychology, 8*(2), 617–641. https://doi.org/10.5964/jspp.v8i2.1362

Pivetti, M., Di Battista, S., Paleari, F. G., ve Hakoköngäs, E. (2021). Conspiracy beliefs and attitudes toward COVID-19 vaccinations: A conceptual replication study in Finland. Journal of Pacific Rim Psychology, 15. https://10.1177/18344909211039893

Plohl, N., ve Musil, B. (2021). Modeling compliance with COVID-19 prevention guidelines: the critical role of trust in science. *Psychology, Health & Medicine, 26*(1), 1–12. https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1772988

Pratt, R. (2003). Theorizing conspiracy. *Theory and Society, 32*(2), 255–271. https://doi.org/10.1023/A:1023996501425

Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., ve Sassenberg, K. (2022). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science, 13*(1), 49–59. https://doi.org/10.1177/19485506211000217

Pummerer, L. (2022, November 11). Conspiracy belief and non-normative behavior. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101394

Pytlik, N., Soll, D., ve Mehl, S. (2020). Thinking Preferences and Conspiracy Belief: Intuitive Thinking and the Jumping to Conclusions-Bias as a Basis for the Belief in Conspiracy Theories. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 568942. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.568942

Radnitz, S., ve Underwood, P. (2017). Is belief in conspiracy theories pathological? A survey experiment on the cognitive roots of extreme suspicion. *British Journal of Political Science, 47*(1), 113–129. https://doi.org/10.1017/S0007123414000556

Romer, D., ve Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine*, 263, 113356. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356

Rozenblit, L., ve Keil, F. (2002). The misunderstood limits of folk science: an illusion of explanatory depth. *Cognitive Science, 26*(5), 521–562. https://doi.org/10.1207/s15516709cog2605_1

Salvador Casara, B. G., Suitner, C., ve Jetten, J. (2022). The impact of economic inequality on conspiracy beliefs. *Journal of Experimental Social Psychology*, 98, 104245. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2021.104245

Sarria-Guzmán, Y., Fusaro, C., Bernal, J. E., Mosso-González, C., González-Jiménez, F. E., ve Serrano-Silva, N. (2021). Knowledge, Attitude and Practices (KAP) towards COVID-19 pandemic in America: A preliminary systematic review. *The Journal of Infection in Developing Countries, 15*(01), 9–21. https://doi.org/10.3855/jidc.14388

Sassenberg, K., Bertin, P., Douglas, K. M., ve Hornsey, M. J. (2023). Engaging with conspiracy theories: Causes and consequences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 105, 104425.

Sayin, O., ve Bozkurt, V. (2021). Sociology of coronavirus conspiracies in Turkey: Who believes and why? In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gulerce, & P. Westenbroek (Ed.). *The societal impacts of COVID-19: A transnational perspective* (pp. 79-91). Istanbul, Turkey: Istanbul University Press. https://doi.org/10.26650/B/SS49.2021.006.06

Smallman, S. (2015). Whom Do You Trust? Doubt and Conspiracy Theories in the 2009 Influenza Pandemic. *Journal of International and Global Studies, 6*(2) 1-24.

Soveri, A., Karlsson, L. C., Antfolk, J., Lindfelt, M., ve Lewandowsky, S. (2021). Unwillingness to engage in behaviors that protect against COVID-19: the role of conspiracy beliefs, trust, and endorsement of complementary and alternative medicine. *BMC Public Health, 21*(1). https://doi.org/10.1186/s12889-021-10643-w

Šrol, J., Ballová Mikušková, E., ve Čavojová, V. (2021a). When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology, 35*(3), 720-729. https://doi.org/10.1002/acp.3798

Šrol, J., Cavojova, V., ve Mikušková, E. B. (2021b, March 15). Finding someone to blame: The link between COVID-19 conspiracy beliefs, prejudice, support for violence, and other negative social outcomes. *Frontiers in Psychology*, 12, 726076. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.726076

Stanković, S., Lazarevic, L. B., ve Knezevic, G. (2022). The Role of Personality, Conspiracy Mentality, REBT Irrational Beliefs, and Adult Attachment in COVID-19 Related Health Behaviors. *Studia Psychologica, 64*(1), 26-44. https://doi.org/10.31577/sp.2022.01.837

Stasielowicz, L. (2022, April 5). Who believes in conspiracy theories? A meta-analysis on personality correlates. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104229

Staszak, S., Maciejowska, J., Urjasz, W., Misiuro, T., ve Cudo, A.. (2022). The Relationship between the Need for Closure and Coronavirus Fear: The Mediating Effect of Beliefs in Conspiracy Theories about COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(22), 14789. https://doi.org/10.3390/ijerph192214789

Sullivan, D., Landau, M. J., ve Rothschild, Z. K. (2010). An existential function of enemyship: Evidence that people attribute influence to personal and political enemies to compensate for threats to control. *Journal of Personality and Social Psychology, 98*(3), 434–449. https://doi.org/10.1037/a0017457

Sütçü, K., Tekerek, B. ve Özler, G. (2022). Aşı Karşıtı Twitter Paylaşımlarının Metin Madenciliği ve içerik Analizi Yöntemleriyle İncelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 25*(4), 827-838. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/74283/1085674

Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., ve Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition, 133*(3), 572–585. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.08.006

Rutjens, B. T., Van Der Linden, S., ve Van Der Lee, R. (2021). Science skepticism in times of COVID-19. *Group Processes & Intergroup Relations, 24*(2), 276–283. https://doi.org/10.1177/1368430220981415

Teovanović, P., Lukić, P., Zupan, Z., Lazić, A., Ninković, M., ve Žeželj, I. (2021). Irrational beliefs differentially predict adherence to guidelines and pseudoscientific practices during the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology, 35*(2), 486-496.

Thompson, T. L., (2014). Perceived Threat. In *Encyclopedia of Health Communication* (Vol. 1, pp. 1050-1051). SAGE Publications, Inc.

Tsamakis, K., Tsiptsios, D., Stubbs, B., Ma, R., Romano, E., Mueller, C., Ahmad, A., Triantafyllis, A. S., Tsitsas, G., ve Dragioti, E. (2022). Summarising data and factors associated with COVID-19 related conspiracy theories in the first year of the pandemic: a systematic review and narrative synthesis. *BMC Psychology, 10*(1). https://doi.org/10.1186/s40359-022-00959-6

Tunçer, S. ve Tam, M. S. (2022). The COVID-19 Infodemic: Misinformation About Health on Social Media in Istanbul . *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 340-358. https://doi.org/10.17829/turcom.1050696

Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klofstad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., Wuchty, S., Premaratne, K., & Murthi, M. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy

theories? *The Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1. https://doi.org/10.37016/mr-2020-015

Uscinski, J. E., ve Parent, J. M. (2014). American Conspiracy Theories. New York, NY: Oxford University Press.

Van der Linden, S. (2015). The conspiracy-effect: Exposure to conspiracy theories (about global warming) decreases pro-social behavior and science acceptance. *Personality and Individual Differences,* 87, 171-173. https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.07.045

Van Prooijen, J.-W., ve Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory Studies, 10*(3), 323–333. https://doi.org/10.1177/1750698017701615

Van Prooijen, J.-W. (2018). *The Psychology of Conspiracy Theories.* Oxon, UK: Routledge.

Van Prooijen, J.-W. (2019). Belief in Conspiracy Theories: Gullibility or Rational Skepticism? In J. P. Forgas & R. F. Baumeister (Eds.), *The Social Psychology of Gullibility*. Routledge.

Van Prooijen, J.-W., ve Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology,* 29, 753–761. https://doi.org/10.1002/acp.3161V

Van Prooijen, J.-W. (2020). An Existential Threat Model of Conspiracy Theories. *European Psychologist, 25*(1), 16–25. https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000381

Van Prooijen, J.-W., ve Van Vugt, M. (2018). Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms. *Perspectives on Psychological Science, 13*(6), 770–788. https://doi.org/10.1177/1745691618774270

Van Prooijen, J.-W. (2017). Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories. *Applied Cognitive Psychology, 31*(1), 50–58. https://doi.org/10.1002/acp.3301

Van Mulukom, V. (2020, August 1). The Role of Trust and Information in Adherence to Protective Behaviors & Conspiracy Thinking during the COVID-19 Pandemic and Infodemic_preprint. https://doi.org/10.31234/osf.io/chy4b

Van Mulukom, V. (2021, September 4). Dual pathway model of conspiracy beliefs: Interactions between epistemic and socio-existential needs and resources. https://doi.org/10.31234/osf.io/z5b4f

Van Mulukom, V., Pummerer, L. J., Alper, S., Bai, H., Čavojová, V., Farias, J., Kay, C. S., Lazarevic, L. B., Lobato, E. J. C., Marinthe, G., Pavela Banai, I., Šrol, J., & Žeželj, I. (2022). Antecedents and consequences of COVID-19 conspiracy beliefs: A systematic review.

Social Science & Medicine, 301, 114912. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114912

Van Oost, P., Yzerbyt, V., Schmitz, M., Vansteenkiste, M., Luminet, O., Morbée, S., Van den Bergh, O., Waterschoot, J., ve Klein, O. (2022). The relation between conspiracism, government trust, and COVID-19 vaccination intentions: The key role of motivation. *Social Science & Medicine*, 301. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114926

Vonasch, A., Dore, N., ve Felicite, J. (2022, January 20). The Psychological Origins of Conspiracy Theory Beliefs: Big Events with Small Causes Amplify Conspiratorial Thinking. https://doi.org/10.31234/osf.io/3j9xg

Wagner-Egger, P. (2022, March 24). The Noises of Conspiracy: Psychology of Beliefs in Conspiracy Theories. https://doi.org/10.31234/osf.io/fv52e

Wang, J., ve Kim, S. (2021). The Paradox of Conspiracy Theory: The Positive Impact of Beliefs in Conspiracy Theories on Preventive Actions and Vaccination Intentions during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(22), 11825. https://doi.org/10.3390/ijerph182211825

Whitson, J. A., ve Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science, 322*(5898), 115–117. https://doi.org/10.1126/science.1159845

Williams, M. N., Anderson, R. C., Fox, N., Skinner, C. M., & McMurtrie, B. (2022, January 9). Evidence for a positive relationship between perceived stress and belief in conspiracy theories. https://doi.org/10.31234/osf.io/gca56

Vitriol, J. A., ve Marsh, J. K. (2018). The illusion of explanatory depth and endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 955–969. https://doi.org/10.1002/ejsp.2504

Vonasch, A., Dore, N., ve Felicite, J. (2022, January 20). The Psychological Origins of Conspiracy Theory Beliefs: Big Events with Small Causes Amplify Conspiratorial Thinking. https://doi.org/10.31234/osf.io/3j9xg

Wood, M. J., Douglas, K. M., ve Sutton, R. M. (2012). Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science, 3*(6), 767–773. https://doi.org/10.1177/1948550611434786

Yelbuz, B. E., Madan, E., ve Alper, S. (2022). Reflective thinking predicts lower conspiracy beliefs: A meta-analysis. *Judgment and Decision Making, 17*(4), 720–744. https://doi.org/10.1017/s1930297500008913

Zarefsky, D. (1984). Conspiracy Arguments in the Lincoln-Douglas Debates. *The Journal of the American Forensic Association, 21*(2), 63-75. https://doi.org/10.1080/00028533.1984.11951275

Zarefsky, D. (2014). Conspiracy arguments in the Lincoln-Douglas debates. In *Rhetorical Perspectives on Argumentation, Argumentation Library* (Vol. 24, pp. 195–209). https://doi.org/10.1007/978-3-319-05485-8_16 (Original work published 1984).

Zhai, Y., ve Yan, Z. (2022). Political Ideology, Ingroup Favoritism, and Conspiratorial Thinking: Patriotism, Nationalism, and COVID-19 Conspiracy Theories. *Psychological Reports, 0*(0), 1-19. https://doi.org/10.1177/00332941221079727

Zelič, Ž., Berič, M., ve Darja, K. (2022). Examining the Role of COVID-19 Conspiracy Beliefs in Predicting Vaccination Intentions, Preventive Behavior and Willingness to Share Opinions about the Coronavirus. *Studia Psychologica, 64*(1), 136-153. https://doi.org/10.31577/sp.2022.01.844.

Zezelj, I., ve Petrović, M. (2021, March 30). Both a bioweapon and a hoax: The curious case of contradictory conspiracy theories about COVID-19. https://doi.org/10.1080/13546783.2022.2088618

Extended Summary

In this review article, current literature serves to explore why believing in conspiracy theories is widely accepted and what consequences it creates. Individual and social elements are examined in terms of what influences believing in conspiracy theories. Several factors that indicate belief in conspiracy theories are highlighted in the first portion of the paper. Most of the available studies show a positive relationship between perceived threat level, stress level, and uncertainty and belief in conspiracy theories (e.g., Newheiser et al., 2011; Parsons et al., 1999; Van Prooijen and Douglas, 2017). The most prominent explanation regarding this link is that the simple explanations presented by conspiracy theories relieve tension generated by threats posed by complicated, difficult-to-understand events (Sullivan et al., 2010; Douglas et al., 2017). The ambiguity induced by not understanding why catastrophic events arise precludes the possibility that a wicked actor, as suggested by conspiracy theories, is to blame for the entire catastrophe.

One of the most essential variables influencing believing in conspiracy theories is possessing a conspiracy mindset which allows someone to accept even conflicting conspiracy scenairos simultaneously (e.g., Uscinski and Parent, 2014; Wood et al., 2012). Believing in a single conspiracy theory is not the same as having a conspiracy mindset. Individuals with this

mindset consistently have high values in several conspiracy theory believing tests, independently regardless of their ideological tendencies (Imhoff et al., 2022). Poor critical thinking and reflective reasoning skills, in addition to the proclivity for intuitive thinking, are some cognitive characteristics linked with the conspiracy mindset. Another cognitive tendency associated with the conspiratorial worldview is the illusion of explanatory depth, described as an unreasonably superior assessment of one's ability to grasp complex causal links (Vitriol & Marsh; 2018). Belief in conspiracy theories relates to thinking you know more about a subject than you do and perceive cognitive abilities such as critical thinking as overly exaggerated (Lantian et al., 2021; Pennycook et al., 2022; Teovanovi et al., 2021). Another psychological attribute connected with believing in conspiracy theories is the need for uniqueness. Those who believe in conspiracy theories have significant needs for uniqueness (Lantian et al., 2017), self-segregation from society (Pummerer, 2022), and intentional non-compliance with social norms (Imhoff and Lamberty, 2017).

One of the focal points of this article is how the COVID-19 pandemic, one of the greatest disasters, has affected belief in conspiracy theories. Numerous conspiracy theories originated and swiftly circulated in the context of the COVID-19 pandemic, as in previous HIV (e.g., Bogart & Thorburn, 2005; Bogart et al., 2010), H1N1 (Smallman et al., 2015), and Zika virus pandemics (e.g., Klofstad et al., 2019). The pandemic, which not only threatened health on a global scale, but also caused various economic and social threats, has increased the belief in conspiracy theories according to the findings in the literature (e.g., Bertin et al., 2020; Braud et al., 2021; Georgiou et al., 2020, Romer and Jamieson, 2020).

Misinformation regarding COVID-19 is linked to the quick dissemination of fake news and misinterpretations, along with the wide variety and prevalence of conspiracy theories about the pandemic. In fact, sensational websites concerning COVID-19 with no scientific credibility were accessed more than reliable and institutional information sources (Stein et al., 2021). According to studies, being exposed to misleading information and fake news about the pandemic boosts belief in conspiracy theories, which in turn increases the chance of demonstrating actions inconsistent with scientific explanations (e.g., Motta et al., 2020; Van der Linden, 2015).

Research undertaken during the pandemic also confirmed the existence of the conspiracy mindset. Those with a conspiracy mindset are more prone to believe in COVID-19 conspiracy theories (Granados Samayoa et al., 2021; Lazarevi et al., 2021). Similarly, believing in COVID-19 conspiracy theories raises the likelihood of believing in new conspiracy theories unrelated to the pandemic (Samayoa et al., 2022).

Trust in science, trust in government, and trust in institutions are some of the primary factors affecting belief in conspiracy theories and adherence to scientific measures through-

out the pandemic. Individuals who have poor trust in science and scientists are less likely to engage in pandemic precautions such as social distancing (e.g., Farhart, 2021; Pavala Banai et al., 2022) and are more likely to refrain from or oppose vaccination (Hotez, 2020; Pivetti et al., 2021). Regular dissemination of credible scientific findings to the public in an open and up-to-date and way, alongside the systematic addressing of frequent misconceptions, are critical for ensuring compliance with scientific guidelines.

Trust in government and institutions is also very effective in determining people's health-related decisions and behaviors during the pandemic. It has been observed that people who support conspiracy theories about the pandemic are less likely to comply with the measures recommended by the government and are afraid to have a COVID-19 test and to be vaccinated (e.g., Freeman et al., 2020). Evidence shows that trust in the government mediates the relationship between adherence to pandemic measures and belief in conspiracy theories (e.g., Karić and Međedović, 2021; Kunert, 2021). Moreover, poor institutional trust is one of the hallmarks of conspiracy mindset holders. As with scientific trust, it is vital to maintain transparent, non-politicized, up-to-date, regular, and open communication to maintain high trust in institutions and trust in government.

In conclusion, this article has discussed various social and personal characteristics that predict belief in conspiracy theories, first in the light of general findings and then in the context of the COVID-19 pandemic. Researchers observed that belief in conspiracy theories increased during the pandemic, as it does at previous periods of increased threat perception and uncertainty. Conspiracy theories become more appealing in times of crisis as they offer easy answers that relieve anxiety by recovering the sense of control that the individual lost in the face of catastrophic disasters. Holding a conspiracy mindset is positively correlated with believing in pandemic conspiracy theories, like any other conspiracy theory. Cognitive traits such as poor critical thinking ability (Lantian et al., 2021), intuitive thinking (Binnendyk and Pennycook, 2022; Pytlik et al., 2020), and jumping bias (Pytlik et al., 2020) are also positively associated with believing in conspiracy theories. Some of the effective ways to weaken belief in conspiracy theories include transmitting reliable information about the pandemic in a simple and easily accessible way, and implementing policies that will maintain scientific trust, trust in government, and trust in institutions.